

The image shows the cover of a book. The background is a photograph of the Kasteel van Laarne, a large stone castle with several towers and a central spire, situated on an island in a body of water. Bare tree branches are visible in the foreground, framing the scene. The sky is overcast. The title 'HET KASTEEL VAN LAARNE' is printed in large, white, sans-serif capital letters across the middle of the image. Below the title, the author's name 'DR. PATRICK DEVOS' is printed in smaller, white, sans-serif capital letters. At the bottom center, the text 'GENT 1995' is printed in white, sans-serif capital letters.

HET KASTEEL VAN LAARNE

DR. PATRICK DEVOS

GENT 1995

Uitgegeven in opdracht van de
BESTENDIGE DEPUTATIE VAN DE
PROVINCIERAAD
VAN OOST-VLAANDEREN

H. BALTHAZAR, Gouverneur

P. WILLE, A. VERCAMER, I. VERLEYEN,
J.-P. VAN DER MEIREN,
J. VALLAEYS, G. DE PADT,
Bestendig Gedeputeerden

A. DE SMET, Provinciegriffier

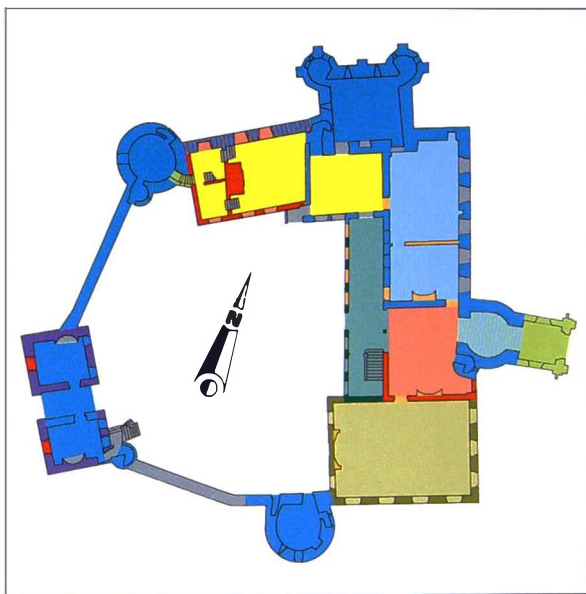

HET KASTEEL VAN LAARNE

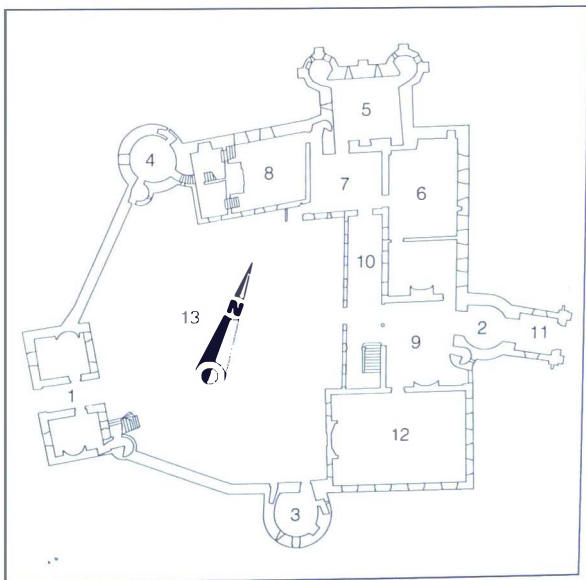
DR. PATRICK DEVOS

GENT 1995

- 14de eeuw
- 14de eeuw
- 15de - 16de eeuw
- 17de eeuw (2° helft)
- 17de eeuw (2° helft)
- 18de eeuw (1° helft)
- 18de eeuw (2° helft)
- 19de - 20ste eeuw
- chronologisch niet te situeren

- 1 oud poortgebouw
- 2 oosttoren
- 3 zuidtoren
- 4 noordwesttoren
- 5 donjon met kapel en rechts zaal
- 6 noordoostvleugel
- 7 noordelijke vestibulebouw
- 8 noordwestvleugel met keuken en salons
- 9 zuidvestibule
- 10 galerijvleugel
- 11 loggiabouw
- 12 zuidvleugel met ridderzaal en zilverkamer
- 13 binnenplein

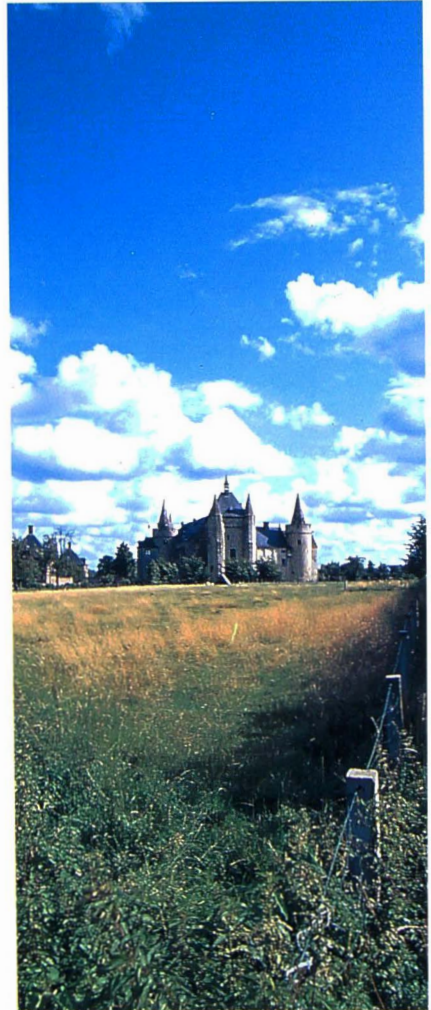
LANDSCHAP EN SITE IN HISTORISCH PERSPECTIEF

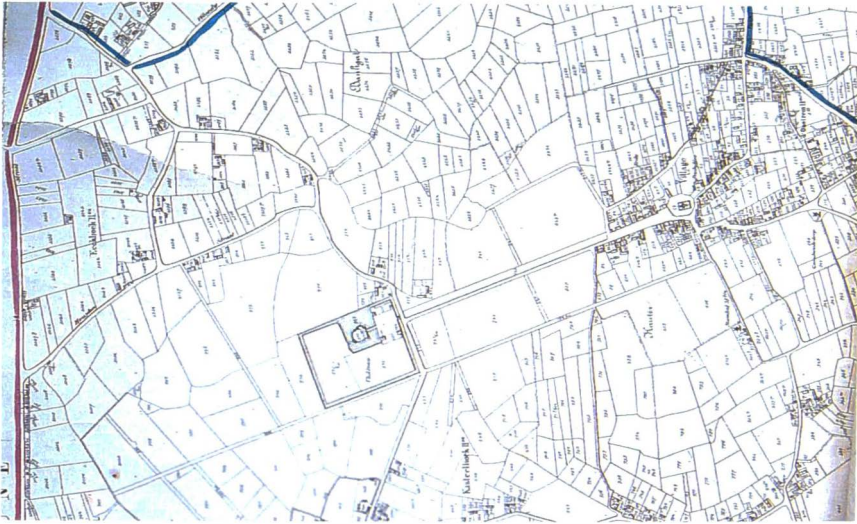
Laarne is een gemeente van 1584 ha met een nog zeer landelijk karakter. De dorpskom ligt op ongeveer 10 km ten oosten van Gent en 5 km ten noordwesten van Wetteren.

Het landschap is vlak op een paar kleine hoogteverschillen na. Enkele beken vormen elk een mini-depressie met een eigen alluviale zone. De dorpskom ligt op een lichte verhevenheid, die enkel ten zuiden enigszins opvalt. De gronden bestaan uit droog tot matig nat zand en zandleem. Het droge karakter en de natte beekdepressies hebben in de loop van de geschiedenis de ontginning van het gebied sterk vertraagd.

Alle oude bewoningssporen, van prehistorie tot vroege middeleeuwen, suggereren een sterke verspreiding van de bewoning in een boslandschap met open ruimten. In deze richting wijst de etymologie van Laarne, die door M. Gysseling op overtuigende wijze geïnterpreteerd werd. De naam *Laren* komt voor het eerst voor in 1040 in een laat 12de-eeuwse kopij. Het woord blijkt een meervoud te zijn van *laar*, dat door verspringing van de *e* Laarne werd, later *Laerne* geschreven. De naam klimt op tot een Germaanse vorm die wellicht als *hlāri* klonk en via Indo-Europese verwantschap de tegenganger was van het Latijnse *clarus* (= helder). De *laar*-vorm in onze streken is een toponiem dat een open plaats in het bos aanduidt (vergelelijk *clarus* met het Franse *clairière*). Het gaat dus om een plaatsbepalende benaming; of deze op een relatie met een of andere wijze van grondbewerking of bewoning wees, is onduidelijk.

Wellicht bezat de Sint-Baafsabdij van

Gent hier, tussen de 7de en de 10de eeuw, verspreide domeinen die, zoals toen zo dikwijls gebeurde, door haar wereldlijke "voogden" (= beschermheren) - in dit geval de latere heren van Dendermonde - voor eigen gebruik afgenomen werden. Onder kerkelijke druk ging men in de daarop volgende eeuwen geleidelijk over tot restitutie.

Hoe het gebied ontgonnen werd en hoe de parochiekerk te Laarne ontstond, is tot nog toe niet achterhaald. Pas in 1120 is sprake van een kerk. Haar "persoonlijk" of patronaatsrecht hing toen af van kanunnik Rascelinus, die ze doorgaf aan de bisschop van Noyon - Doornik, die ze op zijn beurt schonk aan de benedictijnerabdij van Saint-Nicolas-au-Bois, gesticht bij Laon in 1080. Waarom de kerk aan een abdij geschonken werd die ver buiten de grenzen van het dubbelbisdomein lag is niet bekend. Dezelfde abdij had ook het patronaatsrecht over de kerken van Heusden, Kalken en Wetteren. De inkomsten ervan moeten snel door de toenmalige heren van Dendermonde geïsurpeerd zijn. In 1130/1134 kwam men tot een vergelijk. Een eeuw later, in

1237, verkocht de abdij haar rechten aan het cisterciënzerinnenklooster van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Bos te Lokeren.

De 13de eeuw staat algemeen bekend als een periode van grote activiteiten, een sterke bevolkingsaan groei, en de ontginning van nieuwe gronden. Ook te Laarne zijn daarvan sporen te vinden, ondermeer in de wijk Ertbuur, het gebied naar Beervelde toe. De impuls ging uit van diverse Gentse patriciërs die er een grondbelegging in zagen.

In de latere middeleeuwen kwamen er een tiental grote sites met walgracht tot stand, die als ontginningscentra dienden. Daarrond ontstond een zeer verspreide bewoning. Deze situatie bleef globaal tot diep in de 18de eeuw dezelfde, in zoverre dat de kabinetskaart van Ferraris (\pm 1770) een eeuwenoude situatie weerspiegelt.

Toch bleven nog grote stukken woeste gronden en bossen over. Hoe uitgestrekt zij waren is een twistpunt. Als extreem werd een derde van het grondgebied van Laarne gesteld.

Waarom precies de bewoningskern van Laarne tot een volwaardig dorp groeide

is onbekend. Deze evolutie werd mogelijk begunstigd door de oprichting van de burcht, in de 14de eeuw. In de loop van de 19de eeuw verdwenen de laatste woeste gronden en bossen en kende de bewoning een geleidelijke aangroei. Nieuwe kernen ontstonden echter niet. Het huidige landschapsbeeld wordt bepaald door akkers, weiden en serreteelt. De percelen op de hogere en dus drogere gronden zijn meestal wat groter dan de andere en worden als akkerland gebruikt. De nattere gronden zijn weiden

die door grachten en wilgen afgeboord worden. Her en der komen exploitatiebosjes van populieren voor.

In de dorpskom domineert de rij- en lintbebouwing, elders liggen de huizen zeer verspreid langs de talrijke wegen. Door hun groot aantal beïnvloeden zij het afwisselend voorkomen van het open en half gesloten natuurlandschap. Sinds kort raakt de landelijke omgeving in versneld tempo ingesloten door nieuwbouw, die evolueert naar een zuiver residentiële bewoning nabij de grootstad Gent.

Binnenplein vanaf het noorden.

DELVEN NAAR DE OORSPRONG VAN HET KASTEEL

In 1986-1987 ondernamen E. Balthau, L. Hanselaer en F. Verhaeghe aan het oude poortgebouw van het kasteel vier archeologische opgravingscampagnes. In 1988 volgde een onderzoek op ruimere schaal op het binnenplein. Bevindingen en hypothesen zijn tot nu toe in enkele korte tijdschriftartikels samengevat.

Uit ploegsporen in de oorspronkelijke humuslaag en uit gevonden aardewerk blijkt dat omstreeks 1200 de grond nog

als akker gebruikt werd. Diverse paalsporen van iets jongere constructies wijzen op bewoning. Kort daarna hoogde men het terrein lichtjes op en werden nieuwe constructies in hout opgericht. De zone was omzoomd door een ringgracht waarvan de uitgedolven aarde als wal fungeerde. Mogelijk had het site een diameter van 20 tot 30 m.

Later verrees een constructie uit zware palen waartussen zich wellicht een vulling bevond. Enkel een deel van de noordwestwand werd gevonden, zodat de juiste afmetingen onbekend blijven. Typologisch interpreterden de archeologen-opgravers de constructie als een hallenhuis.

In een verder stadium voegde men aan de westelijke binnenzijde van de wal een lichte ophoging toe; talrijke daktegels op één lijn wezen op het bestaan van een constructie waarover verder niets gekend is. Ten noordoosten, naar de donjon toe, was er eveneens een lichte ophoging. Daar vond men enkele paalsporen van een houten gebouw. Al die bouwresten dienen tussen 1200 en 1300 gedateerd.

Omstreeks 1300 zou men heel de zone opgevuld hebben en daarna afgevlakt. Toen verrees ten westen een "stenen constructie", waaruit nog later het poortgebouw groeide. Het loopvlak errond helde af in zuidoostelijke richting. Tussen 1400 en 1600 hoogde men het binnenplein verder op.

Aan de hand van die gegevens werd een algemene evolutie van de kasteelzone geschetst: de eerste bewoning zou omstreeks 1200 een hoeve ("exploitatiecentrum") geweest zijn; zij evolueerde zeer snel - in minder dan 150 jaar tijd - naar de huidige burcht.

HEERLIJKHEID EN KASTEEL IN DE GESCHIEDENIS

Over de oudere geschiedenis van de heerlijkheid Laarne, net als van de relatie met het dorp en de parochie, bestaan heel weinig gegevens.

Het kasteel wordt in de bronnen slechts laat, kort en zeer sporadisch vermeld, zodat heel wat interpretaties bij elke vermelding bewezen moeten worden. Zeer bepaald over de opbouw van de burcht, zegen de oude teksten niets.

De vroegste aanduidingen van een heerlijkheid verwijzen naar de heren van Massemen in de 12de eeuw, die toen blijkbaar ook Laarne in hun bezit hadden. Hun feodale relatie met de heren van Dendermonde op dat ogenblik is onbekend.

In 1213 was sprake van Beatrix, vrouwe van Massemen en Laarne. Haar zoon, Gijzelbrecht van Zottegem had kerkelijke tienden van Laarne, die hij van haar in leen hield, teruggegeven en nu schonk ze deze rechten aan de Sint-Baafsabdij te Gent.

Deze Gijzelbrecht (1202/1204-1239) huwde Machteld van Bethune (1194-1251), zuster van Robrecht, heer van Dendermonde. Bij deze gelegenheid bekende Robrecht in 1228 een schuld van duizend pond aan zijn schoonbroer, die vereffend werd onder de vorm van de belening van gronden te Kalken en te Laarne. Bovendien moest Gijzelbrecht ook zijn gronden te Massemen voortaan van Robrecht in leen houden.

Als lokalisatie gaf de tekst *in parrochia de Larne ... in dicta villa* aan. Deze laatste term verwijst naar een landgoed. Een oorkonde met de vermelding "int hof te Laerne", geeft in 1294 een eerste verwijzing naar een verblijfplaats.

Uit *De ridder van het slot van Laerne*, van J. Crick (1933)

In 1362 gaf Geraard van Massemen, heer van Laarne, een eigenaardige oorkonde uit, waar hij zijn leenheer de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, en diens opvolgers beloofde, hem en zijn manschappen de beschikking over zijn kasteel te geven als hij daartoe gevorderd zou worden. Het eigenaardige ligt in de akte zelf, want de vorst, in dit geval de graaf van Vlaanderen, had als leenheer per definitie het recht het kasteel van zijn vazal te gebruiken. Mogelijk is de oorkonde ontstaan in de context van de voortdurende strubbelingen tussen de graaf van Vlaanderen en de stad Gent. Als men zich tot de tekst zelf beperkt, valt het op dat de formulering zeer algemeen en absoluut is: "de graaf en zijn erfgenamen, alsook zijn manschappen, zowel gewapend als ongewapend, bij gelijk welke opvordering". Bij dit alles ontbreekt te veel informatie waardoor elke verdere verklaring onzeker blijft.

Wat het kasteel betreft, dient gewezen op de omschrijving ervan als versterking waarbij de klemtoon helemaal op het weerbaar karakter ligt. Volgens E. Balthau (1992) zou in de 13de eeuw de heer van Laarne een kapelanerie gesticht hebben, die in de 14de eeuw van de parochiekerk naar het kasteel zou overgebracht zijn. Een vermelding van 1414 stipt aan: *de castralen dienst ende capelrie te Laarne is ons casteel*.

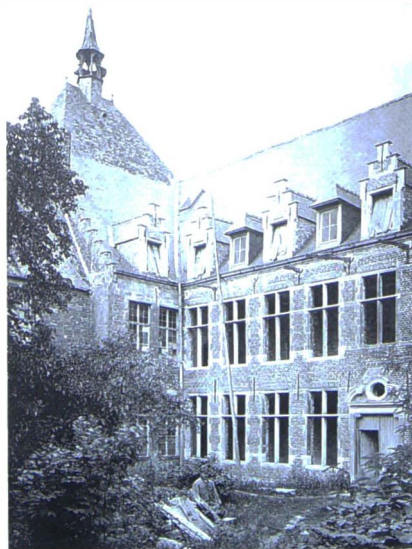
Als erfgenaam van Boudewijn II de Vos en Elisabeth van Massemen, en door het overlijden van zijn oom Jan van Massemen, heer van Laarne, ging het goed via een erfenistransactie in 1426 over naar Boudewijn III de Vos (± 1370-1432) die op dat ogenblik al heer was van Lovendegem en van Pollare. In 1505 ging Laarne naar de familie Van Der Moere, dan korte tijd naar de familie van Gavere, en vervolgens naar de Schoutheete van Zuylen die het van cir-

ca 1570 tot 1656 in handen hield. Frans de Schoutheete (1532-1596) speelde als hoogbaljuw van Gent een belangrijke rol tijdens de godsdienststroeibelen.

Pas met de laatste Schoutheete bleven de domeinrekeningen van Laarne bewaard. Zij werpen voor de 17de en 18de eeuw een heel interessant licht op een blijkbaar typische landelijke heerlijkheid, waarover verder meer.

In 1656 werd de heerlijkheid aangekocht door Geraard van Vilsteren (± 1615-1683). De van Vilsteren waren, en zijn nog, een katholieke adellijke familie uit de streek van Zwolle. Om nog onduidelijke redenen kocht Geraard van Vilsteren de heerlijke gronden Aartselaar te Beveren-Waas en Ter Straten te Belsele aan, alsook Laarne waar hij zich met zijn in 1641 gehuwde vrouw Beatrix van der Mye kwam vestigen. In 1673 bekam hij de verheffing van zijn heerlijkheid tot baronie. Na zijn overlijden ging zijn tweede vrouw, Livina Maria de Beer, in 1685 een huwelijk aan met Jan van Brouchoven, graaf van Bergeyck, thesaurier-generaal der Zuidelijke Nederlanden. Dit machtig personage speelde op internationaal vlak een belangrijke politieke rol tussen 1700 en 1711.

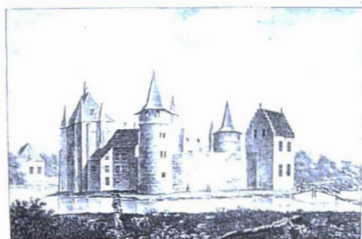
Of die positie enige weerslag had op het kasteel en de heerlijkheid van Laarne is onbekend. Via Livina Maria ging het domein naar haar zoon Jacobus Josephus (1683-1730) over, en nadien openvolgend naar zijn zonen Franciscus (1718-1743), Nicolaus (1719-1763), Theodorus (1724-1792), die allen kinderloos stierven. Zo kwam het domein uiteindelijk in handen van de enige gehuwde dochter, Maria Theresia van Vilsteren (1722-1796); haar man was Libert François Christijn (1703-1785). De familie Christijn leefde vooral in het Brus-

selse, en had door huwelijken en erfopvolgingen verschillende heerlijkheden verworven. Door het spel van erfopvolgingen bleven zowel Maria Theresia als Libert François mettertijd als enige erfgenamen over. De goederen van hun beide families werden door hun huwelijk tot een indrukwekkend geheel verenigd: de Christijns bezaten de heerlijkheden van Ribaucourt (Frankrijk), Tervuren, Duisburg, Meerbeek, Boutersem en Grembergen, de van Vilsteren de heerlijkheden Ammersoyen, Weel, Wordrager, Aartselaar, Ter Straten, Vellenare, Lichtervelde (Ieper) en nog verschillende andere. Naast Ammersoyen was Laarne het belangrijkste bezit. Ook nu nog is Ammersoyen een befaamd kasteel in Nederland.

Ofschoon de ongehuwde Theodoor Jozef Frans van Vilsteren de eigenlijke baron van Laarne was, blijkt onder meer uit de domeinrekeningen duidelijk dat zijn schoonbroer Libert François Christijn er een meer dan gewone familiale voet in huis had, daar ook veel verbleef, ... en er heel wat uitgaven maakte. Een uitgesproken passie van hem, het kweken van paarden, ging over op een van zijn nakomelingen, graaf Adolphe de Ribaucourt (1837-1911). Deze laatste was inderdaad een bekend figuur in de paardenwereld en had zijn eigen stoeterij en jockeys.

Na het overlijden van Theodoor Jozef ging het goed volledig over naar de familie Christijn de Ribaucourt, waarvan verschillende leden een politieke rol in het parlement speelden. Hun aanwezigheid te Brussel was de aanleiding tot de aankoop in 1833 van het kasteel van Perk waar de toenmalige graaf Prosper de Ribaucourt (1806-1882) zich ging vestigen. Sindsdien bleef het kasteel van Laarne, dat vroeger al hoofdzakelijk als zomerverblijf gebruikt werd, bijna permanent onbewoond. Wellicht speelde het fundamenteel middeleeuws karakter van de burcht hierbij een rol. Ondanks verschillende aanpassingen voldeed het kasteel immers niet aan de nieuwe heersende woonvereisten.

Marion G. Payne, Hand, 1830

Een romantisch gezicht vanuit het zuidwesten (De Cloet, *Album pittoresque*, 1830)

In 1838 was P. Blommaert de eerste om een artikel aan het gebouw te wijden, in 1889 gevolgd door A. Verhaegen. Of de toen door architect H. Geirnaert getekende plannen van het kasteel zuiver documentair waren of in functie van een mogelijke restauratie stonden, is onbekend. Graaf Robert Christijn de Ribaucourt (1875-1959) had de bedoeling het goed permanent te komen bewonen en liet het vanaf 1911 door de bekende architect P. Langerock uit Leuven restaureren. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en het overlijden van zijn zoon in 1914 maakten abrupt een einde aan de uitvoering van de werken. De eerste foto's met documentaire waarde dateren van rond die tijd; sommige zijn van Duitse oorsprong.

Terwijl het site omstreeks 1900 opmerkelijk goed onderhouden bleek, bleef het vanaf 1914 in de staat van een onderbroken bouwwerf, met bouwmaterialen, voorlopige afdichtingen, rondslingerend puin enz., en raakte het snel overwoerd. Ondanks het theoretisch toegangsverbod en de aanwezigheid van een bewaker, werd het kasteelsite als een ideaal speel- en ontdekkingsterrein voor allerlei bezoekers zowel overdag als 's nachts; vandalisme bleef dan ook niet uit. Mettertijd waardeerde men het kasteel vooral om zijn overdadig woekerende plantengroei en zijn romantische, bouwvallige muren. De ruïnes vormden een inspiratie- en verblijfsoord voor ver-

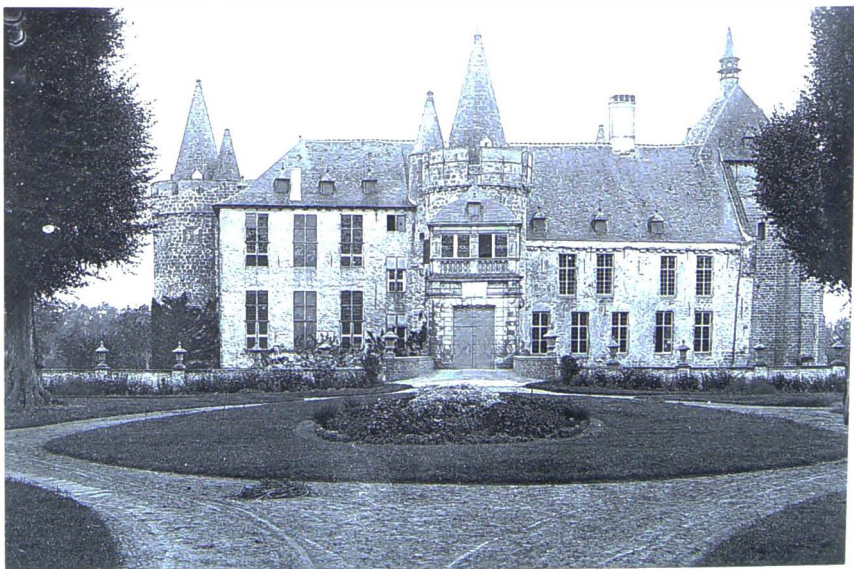
De noordelijke kamer in de noordoostvleugel. De vloer bestaat uit troggewelven, de muurbekleding is in neo Lodewijk-XVI (foto uit 1945)

schillende kunstenaars, waaronder H. Broeckaert en E. De Buck. Journalist en romanschrijver J. Crick heeft er met zijn vrouw van 1923 tot 1927 in een paar kamers gewoond. Zijn verblijf zette hem

aan tot het schrijven van herinneringen en zijn historisch-melodramatische roman *De ridder van het slot van Laerne* (1933), met erg bevreemdende illustraties. Het werk betreft vooral de godsdienststroebelen te Gent en de hoogbaljuw Frans de Schouthete.

Om het kasteel te redden werd het voor een symbolische frank in erfpacht gegeven aan baron Charles Gillès de Pelichy, met als verplichting restauratiewerken uit te voeren. De toen verrichte werkzaamheden (architect De Tracy) gebeurden echter volgens inzichten die weinig rekening hielden met de authenticiteit van het gebouw. Het is dikwijls niet uit te maken welke ingrepen van vóór 1914 dateren en welke tussen de beide wereldoorlogen plaatshadden. De omvang van de taak bleek gelukkig zo groot dat de aangevatte werken stilvielen, zodat het kasteel aan een onherroepelijke overrestauratie ontsnapte.

Gezicht vanaf het oosten. De vensters zijn onregelmatig geplaatst, de gekanteelde bovenbouw ontbreekt, de grote schoorsteen is nog niet verplaatst

Op 12 mei 1932 bracht architect A.R. Janssens, van het Provinciaal Comité van Briefwisselende Leden van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, een bezoek aan het kasteel. Hij noteerde dat men gewelven, monelen, paramenten, schouwpijpen in Franse steen vervangen had: *eenige schouwen in witte steen (XVIde eeuw) en in blauwe steen (XVIIde eeuw) zijn ter plaatse neergelegd om bij de herstelingswerken hergebruikt te worden. Al de vensterramen zijn in slechte staat en het overblijvend loodgezet glaswerk valt in stukken.*

Op 25 februari 1943 werd het kasteel als monument beschermd. Foto's uit die tijd getuigen sprekend van de zeer vervallen toestand. In 1945 bleek de dreef naar de dorpsplaats over 150 m lengte in slechte staat, zodat men voorstelde 191 nieuwe beuken te planten.

Gezicht vanaf het noorden.

Tegen de donjon leunt rechts de zogenaamde baljuwskamer aan

De bijna compleet tot ruïne vervallen burcht werd aan de v.z.w. Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden van België geschonken. Daarop volgden onmiddellijk enige werken. Men sloopte de stallen, de schuur en een deel van het wagenhuis, en verving dit geheel door een neo-Normandische vakwerkbouw. Ook een paviljoen werd hersteld en met de nieuwbouw als restaurant ingericht.

In de "voorhalle" (vestibule) van het kasteel bracht men twee nieuwe deuren aan, in gotische stijl, wellicht de portalen naar de ridderzaal en naar het eerste salon in de noordoostvleugel. In de galerij vernieuwde men de vleugels van de binnenpleindeur; deze historisch waardevolle stukken werden door graaf de Ribaucourt geschonken. Voor herstellingen op sommige plaatsen in het gebouw gebruikte men ondermeer zandsteen die

afkomstig was van afgebroken delen stadsmuren uit de Ruusbroeckstraat te Brussel.

Verder werden de gedichte openingen van de galerij en van de kapel vrijgemaakt. In 1954 kwam een groot restauratieontwerp tot stand naar plannen van de architecten Van Halle en Vaerwyck. Het opzet voorzag een nieuwe houten brug bij het poortgebouw, werken aan de schoorstenen, schoorsteenmantels, en hergebruik van schoorsteenelementen. De keermuur aan de vijver gaf stof tot heel wat discussie omdat men wilde vervangen door een lager exemplaar in zandsteen, met smeedijzeren borst-wering.

Bij de overdracht in 1953 werden de laatste nog aanwezige stofferingselementen verwijderd, zoals ondermeer het goudleder, het altaarschilderij en de inrichting van de kapel. Oorspronkelijk moest de 19e eeuwse wapenverzameling in het kasteel bewaard blijven, maar ze kwam via de Koninklijke Stichting in het legermuseum van Brussel terecht.

De in 1956 geplande bescherming als landschap van het ereplein met de gebouwen, de vijvers en de grachten bleef tot nu toe zonder resultaat. Op 28 mei 1962 werden enkel de bijgebouwen van het kasteeldomein, met uitsluiting van het restaurant, als monument beschermd.

De tot dan toe uitgevoerde herstellingswerken aan het kasteel waren in praktijk vrij beperkt gebleven en de opdracht leek voor de opeenvolgende voorzitters van de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden, de heren Pelgrims de Bigard en baron Schaezen de Schaezenhoff, te groot. Vanaf 1962 echter gaf de nieuwe voorzitter, ridder Joseph de Ghellinck d'Elseghem zowel aan de restauratie- en aanpassingswerken als aan de nieuwe meubilering een krachtig impuls. Systematisch werden 17de-eeuwse of oudere stukken aangekocht. Bedoeling was de sfeer uit

die periode in het kasteel op te roepen. In 1963 werd het aristocratisch en verheven karakter van het slot sterk vermeerderd door de schenking van de prestigieuze zilvercollectie van Claude d'Allemagne (1917-1986), die lange tijd als conservator te Laarne verbleef.

De restauratiewerken verliepen zeer onregelmatig. Beetje bij beetje werden zo wat overal aan het gebouw werken uitgevoerd, waarover heel weinig of geen documentatie bestaat in de lokale archieven, zodat het veelal onmogelijk is de precieze omvang, diepgang, lokalisa-tie en datering na te gaan.

In 1965-1967 waren de werken al zo ver gevorderd dat het kasteel voor het publiek kon worden opengesteld.

Architect P. Eeckhout tekende in 1967 diverse plannen voor verdere herstellingen. Zij betroffen ondermeer lokale vervanging van baksteenopvullingen in de torens en de inrichting van een appartament voor de conservator op de eerste verdieping. De vloeren van die lokalen rustten op troggewelven, voor de zoldering voorzag men beton. De werken werden vanaf 1969 effectief maar in een licht gewijzigde vorm uitgevoerd door aannemer Bruxelman.

In 1972 herstelde men de noordwest-toren waarvan ondermeer de spits volledig vernieuwd werd. Toen kwam ook in de bovenzaal van de donjon een deel van de gedichte doorgang in de oostmuur vrij, en ontdekte men in de noordmuur achter een vulling de sporen van een haard. Vanaf die periode baarde ook de omgeving van het kasteel steeds meer zorgen : bossen verdwenen en een ongecontroleerde nieuwbouw kwam steeds dichterbij. Dit proces zet zich nu nog altijd verder door en heeft zelfs recentelijk de onmiddellijke omgeving van het kasteel definitief verminkt.

De diefstal in 1975 van een schilderij met drie pijprokers, naar Adriaan Brouwer, werd nooit opgehelderd.

Vanaf 1980-1981 werd een restauratieproject opgesteld dat heel het kasteel en zijn bijgebouwen omvatte naar plannen van de architecten van het Atelier d'Analyse Architecturale, M. Bourgois uit Sint-Niklaas, M. Dubois uit Sclessin en K. Simon uit Eben-Emael. Een eerste deel betrof het oud poortgebouw. Er was onder meer voorzien in de heroprichting van een ophaalbrug (géén kantelbrug), de aanleg van twee betonnen ringbalken ter hoogte van de vloer van de verdieping en van de zolder, de consolidatie van de weergangen met beton en de aanleg van een dienstlokaal onder de grond. In het vooruitzicht van die ingrijpende werken werden verschillende archeologische opgravingen ondernomen door E. Balthau, L. Hanselaer en F. Verhaeghe.

In 1987 werd een nieuwe kasteelverantwoordelijke aangesteld, jonkheer Paul de Pessemier 's Gravendries, bestuurder en afgevaardigd-beheerder van de Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden.

Onder zijn impuls werd orde op zaken gesteld en konden verschillende delen van het kasteel, zoals het oude poortgebouw, de zaal vóór de kapel, de twee bouwlagen en de zolder van de noordvleugel eindelijk gerenoveerd worden (1987-1989). Deze werken gebeurden veel meer in de geest van respect voor de historische waarde dan het eerste restauratieontwerp, dat afgewezen werd.

In de kapel startte in 1987 de omslachtige vrijmaking en valorisatie van muurschilderingen, een werk dat tot in 1994 duurde. Het interieur van de loggia boven de huidige toegang werd in 1989 gerenoveerd.

De dakbekleding was inmiddels overal aangepakt, het binnenplein kreeg een nieuwe aanleg, de wallen en de vijver rond het kasteel werden uitgebaggerd (1989) De boomgaard genoot een verjongingskuur en het grote open stuk ten westen van het kasteel werd gasa-

neerd en als grasperk met een laan ingericht (1993) die een oud tracé volgt. In 1994-1995 kwamen de slotmuur aan de straatzijde en de paviljoenen aan de beurt.

In de toekomst moeten nog plannen gemaakt worden voor ondermeer : de verharding van de zandsteenparementen, de renovatie van de paviljoenen, de herstelling van de slotmuur aan de straatzijde, de herstelling van de traptoren van de donjon, de herinrichting van het zolderappartement, de sanering van de oosttoren, het verbeteren van de toegangen, de herstelling van verscheidene stukken van de inrichting waaronder de tapijten, en tenslotte de renovatie van de zilverzaal.

Het portiekaltaar in de kapel. Lederbehang, schilderijen en altaaruitrusting zijn nog aanwezig (ongedateerde foto)

HET KASTEEL IN DE 17DE EN DE 18DE EEUW

Uitgebreid archiefonderzoek werd nog niet verricht. Onder de stukken die zich in het kasteel bevinden zijn de domeinrekeningen zeer belangrijk. Tal van uitgaven zijn echter te vaag omschreven om plaats en aard van de werkzaamheden te kennen. Over het algemeen kan evenwel een beeld van het leven in en rond het kasteel opgehangen worden. Dit was klaarblijkelijk veel landelijker dan men zich doorgaans voorstelt.

Onveranderlijk zijn de erg drukke activiteiten inzake bos- en tuinbeheer, en in mindere mate jacht. Talloos zijn de vermeldingen van het planten en telen van bomen en plantsoenen, afwisselend met de jacht op vogels en konijnen, alsook visvangst. In de boomteelt vallen de vele fruitbomen op ; ook een wijngaard komt voor. Daarentegen werd heel weinig besteed aan het huishouden. De familie kwam duidelijk slechts 's zomers bij gelegenheid op het kasteel. Voor het overige verbleef ze te Gent waar ze een huis op de Kouter bezat, en op andere domeinen, zoals te Ieper. Wellicht gingen meubilair en huisraad op deze verplaatsingen mee, zodat slechts weinig ervan permanent te Laarne bleef.

De werken aan het kasteel zelf bleven meestal vaag omschreven. Het neerhof kreeg vaak veel aandacht (1657, 1662, 1669, 1670, 1698). In 1671 was sprake van *tbedelven vanden wal*, in 1671 van *nieuwe wallen achter tcasteel*, en in 1686 van *het fonderen van het casteel als tot maecken van den nieuwen torre*, wat mogelijk op de loggiabouw sloeg. In 1688 herlegde men de vloer van de kapel, in 1693 kwam de baljuwskamer ter sprake, die mogelijk reeds in 1676 als *contoir* bestond. Occasionele posten betroffen *de duyventorre*, *de biblioteke*, *de*

confituercaemer (1691), *het legghen van de brugge voor het casteel* (1693), *de eetkaemer* (1695), *d'oude poorte en het oudt quartier* (1695).

Een aardbeving, op 18 september 1692, om 14h15, veroorzaakte scheuren. De volgende jaren gebeurden slechts kleine ingrepen, ondermeer in *coetshuys*, *waschuys*, *kindercaemer*, *caemer van de iffrauwen*, *lynwaetsolder*, *pompe in den kelder*, *peirstael*, *portierhuys*. Kasteelheer Jacobus Josephus van Vilsteren had veel interesse voor paarden, die talrijke uitgaven meebracht. Het kasteel onderging veel kleine herstellingen. Een grote aankoop in 1721 betrof papieren wandbehang voor de eetkamer, *89 vellen blauw gegomt papier...31 vellen vergult papier*.

De anders zo beknopte domeinrekeningen werden in 1731 en 1739 plots zéér gedetailleerd. Zij hielden mogelijk verband met het overlijden van Isabella Catharina van Lichtervelde (1690-1739) en de vrijwaring van de rechten van een paar nog minderjarige kinderen. Het kasteel genoot toen tal van onderhouds- en herstellingswerken, met ondermeer het *maecken van eenighe nieuwe vinsters* (1740). Mogelijk vergrootte men toen de vensters die hun stenen kruis verloren voor houten raamwerk. Met Nicolaus van Vilsteren (1719-1763) die in 1743 zijn broer opvolgde, lijkt het kasteel meer dan vroeger echt bewoond, of besteedde men er toch meer aandacht aan. Een gedeelte van de tuin veranderde in een siertuin met een gloriëtte, dit is een open panoramisch paviljoentje. Nieuwe lanen werden aangelegd en vooraan werden arduinen siervazen geplaatst. In het kasteel deed

men verbouwingswerken, de nieuw ingerichte kamers kregen een stuccoplafond en men wijzigde verscheidene deuren (1746).

Nadien vielen de bouwwerken stil. In 1754-57 is sprake van een *pelderin* (schandpaal).

Daarentegen werden de uitgaven talrijk die het dagelijkse leven betroffen: *waeterleersens, liverye van den domesticquen, verthinnen de ketels.*

Onder de laatste heer van Laarne, Theodorus van Vilsteren (1721-1792) werd veel minder aan de bomenteelt uitgegeven. Daarentegen schonk de schoonbroer van de baron, graaf de Ribaucourt, veel aandacht aan paarden. Meer dan vroeger werden ook uitgaven voor het huishouden vermeld, die erop wijzen dat het kasteel echt bewoond was. In 1769 kreeg het woonkwartier van de baron een grondige beurt, waarbij men ondermeer behangpapier aankocht en stuccowerk uitvoerde. In 1773 werd de eetplaats gemoderniseerd. Het ingrijpende werk omvatte de verbouwing van vensters in hardsteen en stuccobezetting. Op datzelfde ogenblik werkte men ook aan de *voorbrugge ten casteele*, de vazen, enz. Een der laatste stukken uit het Ancien

Régime in verband met het kasteel betreft een herdenkingsplechtigheid op 25 maart 1790, naar aanleiding van de toenmalige opstanden tegen Oostenrijk: *een solennele uytvaert tot lavenisse van de sielen van onse vrome vaderlanders die hun leven verloren hadden in het verdedigen van oud vryheid...de misse geeyndigt synde heeft men de processie gegaen langst de vermaerde dreven van het casteel.* Het gezelschap, samengesteld uit *drie compagnieën jaegers, elf musickanten met hun militaire musicquen van de voluntairen der stad Gend*, en de geestelijkheid, ging naar het kasteel, *alwaer in de tweede poorte eenen outaer was opgerecht aen welcken de benedictie is gegeven geweest onder het losbranden van differente salven van 21 stukken canon bestaende in anticque metaele stucken ende eenige van yser van de vesten van het casteel van Laerne.*

Na de dood van de laatste baron van Laarne in 1792 ging het domein over naar zijn jongere zuster, Maria Theresia Genoveva, die gehuwd was met Libert François Christijn de Ribaucourt, burggraaf van Tervuren en Duisburg. In 1795 werd, met de toepassing van de revolutionaire ideologie in de Zuidelijke Nederlanden, heel het oud maatschappelijk bestel weggeveegd.

Gezicht vanaf het noordoosten

ROND EEN OVERLIJDEN IN 1683. EEN UNIEKE BLIK IN HET KASTEEL

Bij zijn overlijden in 1683 liet Geraard van Vilsteren vier nog zeer jonge kinderen na. In verband met de erfenisregeling werden alle goederen geïnventariseerd. Een lijst van 1689 somt de huisraad van het kasteel van Laarne op. Jammer genoeg is de volgorde van de bezochte kamers veelal onduidelijk. Globaal beschouwd valt de grote hoeveelheid tafels, stoelen en ledikanten (\pm 10) op. In één enkele kamer, *boven de nieuwe groote salette*, werden 75 stoelen opgetekend, waarbij onduidelijk is of zij normaal opgesteld stonden dan wel opgeborgen. Opmerkelijk waren ook de talrijke schilderijen.

De inventarisatie begon in het neerhof waar ondermeer de brouwerij opviel. Daarna ging men in de *camere naest de capelle*, waar een ledikant stond, vervolgens naar de *haude groote salette*, dan naar de *groote nieuwe salette*, de *camere boven de keuckene*, en het *contoir*. Hier waren ondermeer een *haude tafele met een schrijbert*, een inktpot, een *santschotele* en een *deel slechte boucken*. Dan ging men naar de *confituercamere*, die als opslagplaats van huisgerief diende, met ondermeer messen, glas en aardewerk. Of de drie volgende kamers beneden of boven lagen is onduidelijk. De ene was een slaapkamer, een tweede de *saele voor de capelle* en een derde de *paterscamere*; dan volgde de *lyntwaetsoldere*. De andere kamers waren duidelijk boven gelegen: de *camere boven de nieuwe groote salette*, een kamer omschreven als *op den balckon*, een *camere boven de haude salette*, en een *boven de camere neffens de capelle*. In de *capellecamere* vond men een ledikant, een tafeltje, vier stoelen en zes schilderijen. Verder was er nog een *kindercamere*.

Nadien daalde men af naar de *keuckene*, waar diverse voorwerpen opgetekend werden, inclusief de tonnen bier in de kelder. Bij de keuken hadden de *craepe ende maerte* hun beddedak. De totale schatting bedroeg 311 pond groten.

Drie andere lijsten, opgesteld na het overlijden van Geraard van Vilsteren, betreffen respectievelijk de huisraad van zijn woning te Gent, een boekeninventaris en zilverwerk. Waar deze twee laatste reeksen voorwerpen waren, is niet duidelijk. Het zilver omvatte een tiental paar kandelaars, acht borddragers, twee peperdozen, twee stellen van elk twaalf lepels en messen, twee kaarsensnuiters, twee wijwatervatten, twee *confoeren* om het eten warm te houden, enz., voor een totaal van 507 pond groten, met een gewicht van 1100 onsen.

De boekenlijst bevatte ongeveer 260 werken, waarvan slechts een 40-tal met titel, en geeft een beeld van de intellectuele interesse: enkele atlanten, diverse historische werken en kronieken, wetboeken (*placaetboeken* en *costumen*), vrome of godsdienstige werken, en een goed vertegenwoordigde romanliteratuur met verschillende toenmalige successen zoals *Le grand Cyrus* of *L'Astrée*. Het enig kunstboek was het *Schilderstoneel*, van Teniers. Het geheel werd op 53 ponden groten geschat, waarbij alleen reeds de *Atlas mundi sive Mercator* alleen reeds 10 en Sanderus' *Flandria Illustrata* 6 ponden waard waren.

Het laatste document beschrijft de huisraad in het sterfhuis te Gent. De beschrijving begon op de verdieping, met opeenvolgend de *operste balconcamere*, de *achtercamere*, de *gryse*

camere, het contoir, de kindercamere, de camere van de messes (meiden), de salette van mevrouwe, de salette van mynheere, de saele, de keuckene, het schoetelhuys, de kelder, de brouwerye, de plaetse, de camere van mevrouwe. Het aantal beschreven voorwerpen is een veelvoud van wat te Laarne aanwezig

was, hoewel ook hier de diversiteit beperkt was: bedden, tafels, stoelen, spiegels, lakens, gordijnen, talrijke schilderijen en enkele luxueuze voorwerpen zoals een *schiltpadde schribaene met een ghelycke taefele*. Het geheel werd geschat op 2146 ponden groten, of het zenvoud van Laarne.

De ridderzaal

FABEL EN REALITEIT

Het wetenschappelijk onderzoek van het kasteel van Laarne staat nog niet ver. Tal van meningen blijven nog oncontroleerbaar. Zij werden in de 19de en de 20ste eeuw door vele auteurs aangebracht. De eerste was P. Blommaert (1838). Volgens hem dateerde het kasteel uit de 12de-13de eeuw, met verbouwingen in de 15de eeuw en omstreeks 1650. Hij vestigde de aandacht op de leidaken op de weergang der torens, een kenmerk dat in de latere iconografie wel eens foutief werd weergegeven.

In Blommaerts tijd lagen de archieven van het kasteel en van de griffie in twee torens opgestapeld. De paviljoenen op de erekoer werden omschreven als woningen voor de portier (NO), de kapelaan (ZO), de koetsier (NW) en de tuinier (ZW). De eenvoudige lithografie bij zijn artikel gaf echter wél een juist beeld.

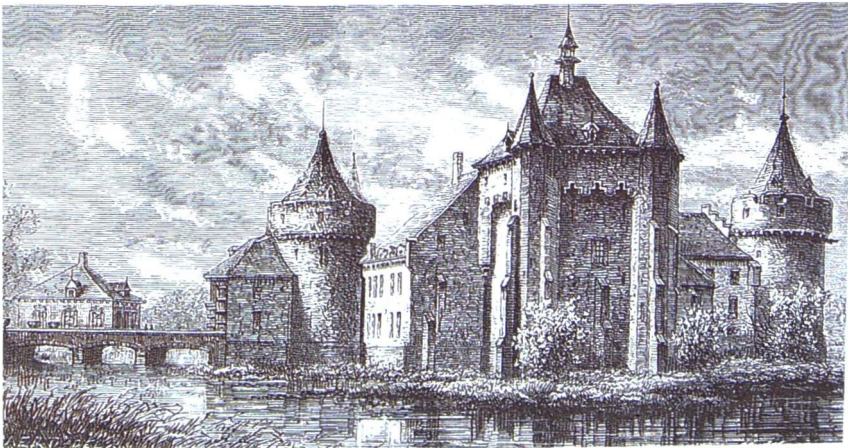
Pas in 1883 verschijnt een volgende schrijver-bezoeker, A. Verhaegen. Hem vielen details op zoals de afwezigheid van mezekauwen, de haken boven de torenvensters die hij opvatte als sporen van neerklappende afschermluifels, de sakristie in de donjon en het oude poortgebouw, dat hoger was geweest. Zijn verslag is geïllustreerd met vier lithografieën van architect H. Geirnaert.

Voor hun artikel over Laarne (1889) in de reeks over de geschiedenis van de gemeenten in Oost-Vlaanderen steunden De Potter en Broeckeaert op Blommaert.

Voor het eerst werden *prachtige oude tapijten vermeld*, met jachten en landschappen. Verder stipten zij *eene met drevendoorsneden boschage* aan die een overblijfsel zou zijn van een voormalig bos tussen Laarne en Heusden.

In 1898 wijdde L. De Busscher een kort

Gezicht vanuit het noordoosten ('t Felt, 1861). De torentoppen zijn foutief als leidaken getekend

artikel aan het kasteel en vooral aan de omliggende natuur. Hij zag de beuken-dreef die vijf rijen bomen telde, vier linden van twee à driehonderd jaar op het ereplein en de rijke begroeiing op de kasteelmuren. Binnen trof hij 17de-eeuwse Oudenaardse wandtapijten aan met Franse tuinlandschappen, apen, eenden en fruit, verder ook houtbeschet uit omstreeks 1800 en grote muurkasten. In de kapel hing rood Corduaans goudleder van 3 m hoog, en in de sacristie stond een koffer. De "enorme" kelder werd als romaans omschreven. In de keuken hing een vroeg 18de-eeuws schilderij "met het voltallige personeel rond de kasteel-vrouw". Boven vond hij een lelijk geschilderd wandbehang, oude tapijten, een abdisportret, een marmeren fontein, en slechte schilderijen naar Teniers. Hij bezocht de aanbouw of baljuwskamer die ondermeer als gerechtszaal zou gediend hebben. In de zuidvleugel meldde hij boven een spookzaal en beneden een wachterszaal. In het oude poortgebouw trof hij een onderaardse gang aan. Door de lithografieën van A. Heins kreeg de belangstelling voor het kasteel een belangrijke impuls (1901/1902 en 1905). Hij vermeldde dat de salons in de noordostvleugel respectievelijk in Lode-wijk XV- en XVI-stijl ingericht waren en dat de tapijten er niet meer hingen. Hij wees op de gewelfsleutel in de oosttoeren en op allerlei herdenkingsmateriaal in de donjon. In het kapelaanshuis zag hij een haardplaat met een Emmaüsscène. In 1909 schreef J.B. Artiges een kleine maar niet onverdienstelijke gids. Hij wees op de verdwijning van alle tapijten en van het los meubilair. Hij zag het retabelschilderij in de kapel met de *Ten hemelopneming van Maria*. Het altaar stond gebruiksbaar opgesteld, voorzien van alle nodige elementen zoals canonborden, kandelaars, missaal. Zoals L. De Busscher schatte hij de dikte van de donjonmuren op 3 m (!). In de bovenkamers zag hij talrijke schilderijen, waaronder dat van de abdis, alsook papieren behang uit de 17de eeuw. Een latrine in de donjon zag hij aan voor een vergeetput. In de zuidvleugel dateerde hij zon-

Gezicht in een toren (A. Heins, *Vieux coins*, 1904, 2de reeks, 63)

der verdere aanduiding de grote schoorsteen in 1785. In 1911 ondernam A. Van der Mensbrugge voor de oudheidkundige inventaris van Oost-Vlaanderen voor het eerst een poging tot een wetenschappelijke beschrijving. Nieuwe gegevens waren de data in de stallen (1790, 1793, 1796, 1803), een haardplaat van 1653 in het kapelaanshuis, schilderijen in de kapel, ander meubilair zoals stoelen van de familie De Vos en bidboeken van 1789. De bovenbouw van de donjon beschouwde hij als een 17de-eeuwse ingreep. In de ridderzaal van de zuidgevel stootte hij op resten van een gedemon-teerde tweede schoorsteen. Verder vielen hem stoelen op, een Oudenaards tapijt, het portret van de abdis en het schilderij in de keuken.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog onderzocht de bekende Duitse architectuurhistoricus H. Vogts het kasteel in het kader van een meer algemene studie die in 1919 verscheen. Hij maakte een paar grondplannen en doorsneden, die heel interessant zijn in confrontatie met de oude iconografie en de opmetingen van architect P. Langerock uit 1912-1913. Van eind oktober 1923 tot 1927 verbleef journalist en romanschrijver Jef Crick op het kasteel waar hij drie kamers huurde, die hij omschreef als beginnekamer, gravenkamer, knechtenkamer. Het drinkwater moest in de "kelder" gehaald worden. Zijn souvenirs omvatten vooral laatromantische sfeerscheppingen.

Die romantische tendens bereikte in 1926 een "hoogtepunt" bij C. Vlaminck. Met wilde fantasie schiep hij een hallucinant, zogenaamd middeleeuws beeld van het kasteel als hol voor moordenaars, beulen, tovenaars, spoken, waarin fabel en realiteit in elkaar overlopen. Na hem werd het kasteel tot in de jaren 1980 enkel in de toeristische literatuur opgenomen en gepromoot. In 1969 schreef R. Raman een kleine publikatie,

waarin hij alle traditioneel geworden hypoteses verzamelde zoals het kasteel als onderdeel van een verdedigingslinie rond Gent, de onderaardse gangen, onder meer in de zuidtoren en de bezettingen door legerbenden in 1356, 1382-1390, 1449-1456. Zijn beschrijving benadrukte terecht het militaire karakter van de burch. Over de datering en de wijze waarop stoffering en meubilair verdwenen zijn de gegevens tegenstrijdig.

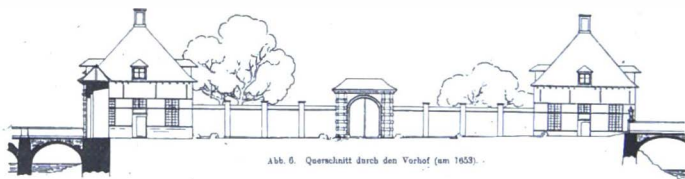

Abb. 6. Querschnitt durch den Vorhof (um 1853).

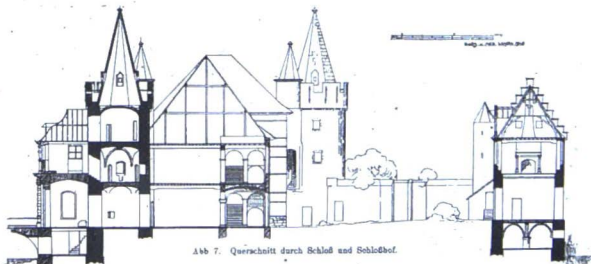

Abb. 7. Querschnitt durch Schloß und Schloßhof.

Opmetingen van H. Vogts (1919)

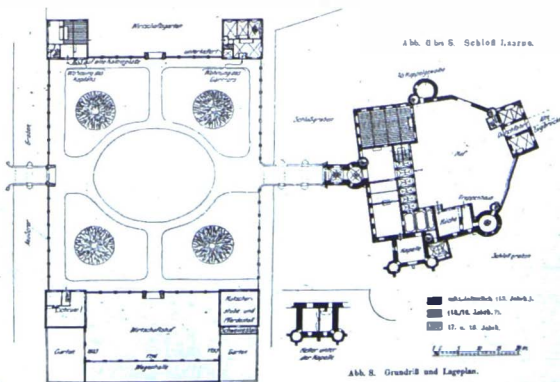

Abb. 8 bis 6. Schloß Laon.

Abb. 8. Grundriß und Lageplan.

BOUWHISTORISCHE ANALYSE

Bij de beschrijving wordt volgende oriëntatie gebruikt: de donjon ten noorden, verder het oud poortgebouw ten westen, de noordoostvleugel, de oosttoren, de zuidtoren, de noordwesttoren en de noordwestvleugel.

1. HET OUDE POORTGEBOUW

Uit de archeologische opgravingen is gebleken dat het kasteelsite omstreeks 1200 een door grachten omgeven landbouwbedrijf was, en dat circa 1300

het terrein geëffend werd. Aan de westzijde richtte men in de deels opgevlude gracht een zandstenen constructie op van 13,5 m op 6,6 m buitenwerks. Hieraan wijdde L. Hansaert in 1987 een diepgaande studie. Sporen in de bovenmuren wezen op een lager moerbalkenniveau dan nu. De muren zelf leken niet verhoogd. Hier rijst de vraag op of er vroeger eigenlijk wel een volwaardige verdieping bestond. Bij de aanleg van de onderbouw en de begane grond lag het maaiveld van het binnenplein zowat 1 m lager dan nu. Elk niveau telde een

Het kasteel vanuit het zuidwesten

De zaal op de verdieping van het oud poortgebouw

grote zuid- en een kleinere noordkamer. De noordelijke onderbouw had oorspronkelijk zowel een vloer als een zoldering van hout, een valluik fungeerde als toegang. De zuidelijke onderbouw had een centrale ronde steun die vier kruisribgewelven van baksteen droeg; de toegang bereikte men wellicht - zoals nu nog - via het oostportaal en een buitentrap. Uitzicht en indeling van de begane grond zijn eigenlijk onbekend. Waarschijnlijk had de constructie een zeer gesloten karakter en was de bovenbouw blind. Men weet niet of er oorspronkelijk aanpalende constructies waren.

In de 14e eeuw verloor de constructie haar autonoom karakter en kreeg zij een poortfunctie, wat betekent dat de globale aanleg van de huidige burcht toen reeds bestond.

De doorgang werd in het midden van de langsmuren geplaatst en kreeg de vorm van een bakstenen spitsongewelf. Hier-

bij diende de oorspronkelijke scheimuur als noordwand. In het zuiden voegde men een nieuwe muur toe die, wegens de slechte ondergrond, op een grote funderingsboog moest rusten. Zo ontstond een drieledige opsplitsing. De poort kreeg aan de oostkant een houten kantelbrug met scharnierpunt in het loopvlak zelf. In verticale stand kwam het boveinde van de brug in een uitsparing van de buitenmuur, de onderzijde verdween in de onderbouw, zodat tussen brug en doorgang een groot gat vrij kwam, dat een supplementaire beveiliging betekende. Van heel het mechanisme resten geen sporen meer. De beide kamers op de begane grond kregen een heel nieuwe uitvoering in baksteen voor vloer, haard, gewelven en wandaankleding. Hierbij behield men wellicht de oostelijke openingen, waaronder een rechthoekig venstertje met Doornikse middenzuil.

Het poortgebouw vanaf het binnenplein

De verdieping werd volledig herschikt of werd pas toen opgetrokken. Uit die bouwfase stammen het vloer- en zolderniveau, de schietgaten in de westmuur, de oostelijke baksteennissen en de haarden in de noord- en de zuidmuur. Langs waar het licht binnenkwam, is onbekend; de ruimte moet hoe dan ook donker geweest zijn. De schietgaten hadden binnenluiken. De oostwand kreeg twee grote drielobnissen in baksteen van 26x12x5,5 cm, de twee haarden zandstenen rechtstanden met een ingewikkelde 14e-eeuwse (?) profilering. Waar de trap oorspronkelijk stond, is onbekend. De huidige traptoren behoort, zoals de bovenzaal tot de verbouwingsfase. Dat de trap hoger was dan nu is geen bewijs voor een supplementaire verdieping. Uit zijn aanleg blijkt dat de traptoren enkel het poortgebouw bediende, en niet in verband stond met de weermuren.

Tot dezelfde verbouwingsfase behoren ook de doorbreking van de zijmuren en de aanleg van aansluitende weermuren. Hiervan getuigen noord- en zuidwaarts verscheidene sporen. Ten zuiden suggereren die een westelijke muur met daarachter (ten oosten) een gang op twee niveaus, waarvan niets overblijft. Ten noorden lijkt de weermuur altijd meer oostwaarts, op zijn huidige plaats, gestaan te hebben. Verbouwingssporen ten westen blijven onverklaard. Uit het vorige kan men volgende hypothesen stellen. Oorspronkelijk was de rechthoekige zandsteenconstructie een autonoom blok dat mogelijk vooral een representatieve rol heeft gespeeld. Permanente woonfunctie lijkt wegens het erg gesloten karakter onwaarschijnlijk. Misschien waren er slechts twee niveaus. In een tweede fase hadden belangrijke verbouwingen plaats, die in verband stonden met de bouw van een

versterkte doorgang tot het binnenplein, en met de aanleg van weermuren. De toen gebouwde bovenzaal kreeg een staatsiekarakter. Wellicht vormde het poortgebouw in een eerste periode de hoofdconstructie van het kasteelsite in wording. Op zijn minst moet bij dit gebouw een door weermuren omzoomd binnenplein verondersteld worden. Later verschoof alle aandacht naar de noord-oostzijde van het kasteel. Het poortgebouw kende een aantal wijzigingen. Hiervan getuigen de bakstenen trapgevels, het uit hergebruikt materiaal samengesteld dakgebinte, de dakkapel en de grote vensters die minstens tot de 17de eeuw opklommen. Na de verwaarlozing werd het gebouw in 1991 hersteld, met behoud van de 17de eeuwse situatie, de openingen in de westgevel van de verdieping uitgezonderd.

2. DE WEERMUREN

Of de huidige weermuren ook de originele zijn, is onbekend. De noordmuur is onregelmatig samengesteld. Toch zijn aanleg en opbouw logisch. Structureel vertoont de muur zich duidelijk als een weermuur, met verhoogd smal loopvlak, hoge afscherming, uitkragend zuidende voor een trap en perfecte aansluiting bij de noordwesttoren. In plaats van tinnen en kantelen heeft men een opeenvolging van smalle verticale en brede horizontale schietgaten, waarvan de eerste rondom en de andere over ten minste drie zijden met brede steenplaten afgezet zijn ; bovenaan waren zij misschien open. Al deze schietgaten lijken op vuurwapens voorzien.

De zuidmuur is homogener, maar lijkt jonger. Zijn verloop negeert elk circulatie- en defensieschema. Mogelijk is de aanzet bij de zuidtoren nog oorspronkelijk, maar zijn de knik en het verder tracé latere wijzigingen, die gebeurden na de sloping van een ouder exemplaar dat bij het poortgebouw aansloot. De muur, die nu enkel een schermfunctie heeft, werd wellicht met afbraakmateriaal van de oude muur opgericht.

3. ALGEMENE AANLEG

Wie de huidige burcht liet bouwen, in welke omstandigheden en volgens welk concept, blijft onbekend. Concept, chronologie en structurele evolutie moeten uit de bestaande constructie afgeleid worden. De vele vragen, die dergelijk onderzoek oproepen, kunnen hier slechts kort geschetst worden. Een uitgebreide niet gepubliceerde analyse berust bij het Provinciebestuur. Dat de drie torens aan elkaar verwant zijn, is evident. Hun relatie tot de donjon stelt evenwel problemen.

Een opmeting van de burcht, verricht in 1980 door het Atelier d'Analyse Architecturale Appliquée, bracht nieuw licht. Hieruit blijkt dat men het middelpunt van elk der drie ronde torens en van de donjon kan doorsnijden met de omtreklijn van een cirkel met straal 21,3 m ; de afstand tussen de diverse torens varieert van 21,2 tot 25,7 m. De cirkel loopt niet door het centrum van het poortgebouw maar duidelijk ernaast. Die cirkel is geen bewijs maar wél een héél sterke aanduiding dat de drie ronde torens en de donjon deel uitmaken van éénzelfde concept, dat een vrij regelmatige vijfhoekige aanleg inhield, waarin het nog bestaande, oude gebouw in het westen geïncorporeerd werd. Volgens dit concept diende op elke hoek een toren, en tussen twee torens een weermuur te komen. Binnen de aldus afgebakende zone werd het maaiveld met zowat 2 m verhoogd.

4. DE DRIE TORENS

Het poortgebouw en de donjon zijn uitzonderlijke constructies. De drie ronde torens echter gelden als type-voorbeelden van het verdedigingsconcept van de burcht. Dit concept beperkt zich in essentie tot een vrij elementaire passieve defensie : gesloten muren en torens alsook de brede slotgracht moesten ongewenste bezoekers buiten houden. Een ontwikkelde vorm van actieve verdediging tegen aanval-

lers door talrijke en gevarieerde schietvoorzieningen werd niet gerealiseerd. Als enig verweer zocht men zijn heil in gesloten muurwanden waarvan schaarse schietgaten de beklimming moesten verhinderen.

Het circulatiesysteem was tweevoudig. Een eerste systeem verbond in elke toren de niveaus vanaf maaiveld tot de bovenste verdieping met elkaar via een flankerende traptoren. Het tweede systeem regelde de doorgang tussen de torens en de weermuren. De weermuren liepen niet rechtstreeks langs de torens maar werden erdoor onderbroken. De doorgang gebeurde via nauwe portaaltes die respectievelijk doorheen de eerste verdieping van de toren en doorheen de traptoren leidden, zodat telkens een hoeks tracé moest gevolgd worden. Mogelijk hield ook de zeer kwetsbare aanleg van de trappen tussen weermuren en torens daarmee verband. Of de opstelling zelf van de traptorens een specifieke bedoeling had, is niet duidelijk. Bij twee torens en bij de donjon bouwde men de traptorens telkens links, gezien vanaf het binnenplein, bij de oosttoren niet. Deze laatste aanleg kan er op wijzen dat men daar reeds rekening hield met de grote noordoostvleugel.

Inzake opbouw en uitrusting zijn de drie torens zeer gelijkend. Als materiaal koos men zandsteen van uitstekende kwaliteit maar van eerder klein en sterk afwisselend formaat. Het opmetselen gebeurde zorgvuldig door per laag zoveel mogelijk steenblokken van gelijke hoogte en regelmatige vorm te gebruiken.

Zowel voor het oude poortgebouw als voor de burcht haalde men de steen uit de directe omgeving of uit de nabijgelegen steengroeven van Balegem.

De drie ronde torens hebben dezelfde bouwonderdelen, zoals vensters, haarden, latrines en gewelven. Langs de buitenzijde blijven alle elementen die een verzwakking van de muren zouden kunnen verraden, verborgen.

In hun detailschikking zijn er wel enkele verschillen. De oosttoren werd veel verbouwd en de zuidtoren heeft onderaan

De tweede verdieping van de zuidtoren

een heel eigen aanleg. Alle drie hebben ze op de begane grond, om evidente defensieredenen, slechts smalle sploten. De Z- en NW-torens hebben er een latrine en een lage haard, en worden door een zandstenen koepelgewelf afgedekt. De Z-toren heeft een afzonderlijke toegang vanaf het binnenplein. Een deur leidt vanaf de onderbouw via een smalle trap naar de verdieping. Pas daar zet de traptoren aan. Op die verdieping hebben zowel de torens als de traptorens doorgangen naar elkaar en naar de weermuren. De ruimten bezitten één of twee vensters, een latrine en een lage haard (verdwenen in de oosttoren?). De Z- en O-torens hebben een zandstenen kruisgewelf, de NW-toren een bakstenen graatgewelf. Op de tweede verdieping tellen men overal een haard en tenminste twee vensters waarvan één verdween in de O-toren, wellicht voor de latere loggia. De NW- en O-torens hebben een bakstenen graatgewelf, de Z-toren heeft een houten balkenzoldering op talrijke zandstenen kraagstukken. De grote bolkozijnvensters, met stenen zitbanken, lijken oorspronkelijk. Erboven zijn buiten dikwijls twee halfronde ijzeren haken aanwezig, die misschien dienden om afschermluifels op te hangen. Anderzijds lijkt de brede dagmaat niet op defensie afgestemd maar eerder op huishoudelijk gebruik. Op dit laatste wijst het grote aantal haarden en latrines, die in de muurdikte uitgespaard werden. De toegangen tot die laatste gebeurde via haakse verspringingen in bajonetvorm.

Het afvoersysteem lijkt zorgvuldig uitgevoerd : twee schachten van boven elkaar staande latrines flankeerden elkaar en reiken tot aan de torenvoet, wat goed merkbaar is bij de NW-toren.

Onderhouds- of recuperatieopeningen van de aal beneden zijn nergens te zien. De rookevacuatie van de kleine, lage haarden bestond blijkbaar enkel uit een gat in de torenwand, telkens op zowat 2 m boven het betreffende vloerniveau.

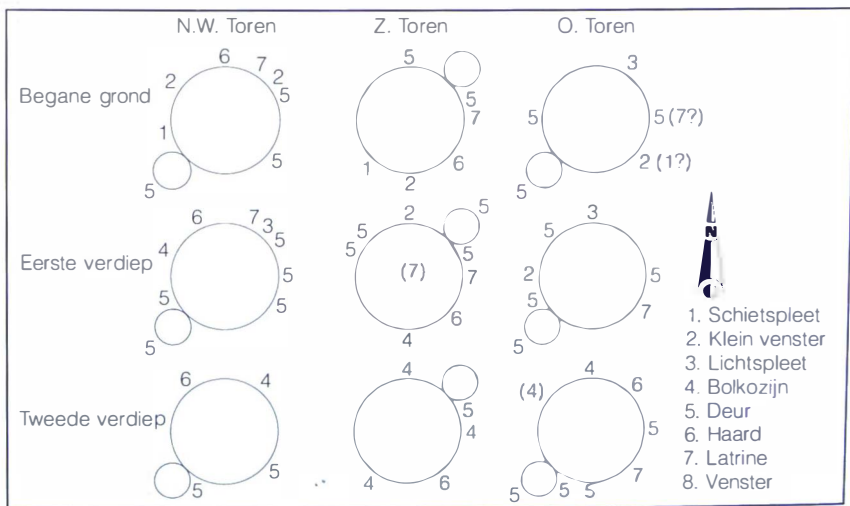
Uitwendig is in de muur slechts een minuscuul vierkant gat zichtbaar dat vroeger door roetafzetting wellicht meer opviel. Verscheidene haarden blijken onderaan vrij recentelijk verbouwd zodat hun mond (onderboezem) en latei wellicht niet origineel zijn. Misschien geeft de tot nis verbouwde haard op de begane grond in de NW-toren de oorspronkelijke hoogte weer. Zelden staan onderdelen als portalen, vensters, haarden en latrines juist boven elkaar. Dergelijke aanleg had ongetwijfeld tot doel één-zelfde torenzijde niet teveel te verzwakken. De uitwerking van het idee werd evenwel niet systematisch doorgevoerd. De bovenbouw van de torens bestaat uit

een gekanteelde weergang die heel licht op talrijke korbelen overkraagt. Mezekauwen of werpgaten lijken nooit te hebben bestaan; de overkraging is zuiver decoratief. De afwatering gebeurt via spuwers. Elke toren heeft een achthoekige en elke traptoren een kleine conische spits in zandsteen. Ze bevinden zich in hun originele toestand of stammen toch zeker van vóór de restauraties. De noordwestspits werd in 1972 op vakkundige wijze volledig vernieuwd. Dergelijke spitsen op burchttorens vormen wellicht een unicum.

Men kan zich afvragen of de middeleeuwse kerktorenarchitectuur er invloed heeft gehad. Intrigender is nochtans de inrichting van de torens, met hun talrijke vensters, latrines, haarden. Die elementen wijzen op intensief gebruik, terwijl de militaire waarde van de torens gering blijkt.

Opvallend zijn enkele individuele kenmerken.

De traptorenoriëntatie van de O-en de Z-toren is een aanwijzing voor het weermuurtracé tussen beide torens. De muur moet een hoekig of een gebogen ver-

loop gevormd hebben vermits beide portalen niet in elkaars as staan. De Z-toren welft aan het binnenplein niet uit, in tegenstelling tot beide andere torens. Het is niet bekend waarom de Z-traptoren pas vanaf de weermuur begint met een vervolg van verschillende supplementaire portalen en doorgangen. De 17de-eeuwse aanbouw van twee niveaus tegen die toren verdween in 1913.

Van de drie torens onderging de O-toren de meeste wijzigingen. Zijn oorspronkelijke opbouw lijkt het best op die van de NW-toren. Een portaaltje op de verdieping geeft de richting aan die de weermuur volgde (zie hoger). Het is niet duidelijk of de traptoren op de weermuur stond of langs de waterzijde vrij oprees vanaf de bodem. De noordelijk aansluiting met de overhoekse verbindingsstrook op de verdieping lijkt oorspronkelijk. Die vaststelling is belangrijk, want zij betreft de chronologische situering van de NO-vleugel tegenover de ronde torens.

Door de verbouwingen is de oorspronkelijke inrichting van de O-toren verdwenen. Een gesculpteerd Lam-Godsmotief in de gewelfsleutel van de eerste verdieping kan op een vroegere kapelfunctie wijzen.

De NW-toren is langs de binnenplein-zijde afgevlakt, de torenromp blijft er overigens gesloten en de traptoren vormt uitwendig over twee niveaus een geheel, zowel met de NW-weermuur als met de oostelijke aansluiting. Hieruit volgt dat al deze elementen tot één-zelfde bouwcampagne behoren. Oorspronkelijk lagen de toegangen tot de begane grond en tot de eerste verdieping van de toren in de oostflank juist boven elkaar. De huidige doorgang naar de tweede verdieping was voordien misschien een venster.

5. DE DONJON

Exterieur

Ofschoon de donjon sterk van de andere torens verschilt, behoort hij tot dezelfde

Het kasteel vanuit het noorden

bouwfase. De aansluiting met de N-muur werd erg verstoord, ondermeer door een verbouwing van de muur zelf, door de oprichting van de baljuwsloge en door werken na de sloping van die loge in 1965. De oorspronkelijke N-muur beschrijven is moeilijk. Twee verticale, gedichte schietgaten impliceren een loopvlak 1 tot 1,5 m lager, dit is zowat ter hoogte van de plint of het maaiveld van het kasteelplein. Oorspronkelijk reikte de muur wellicht tot juist boven de eerste kruisvensters en correspondeerde met de eerste verdieping van de NW-toren. Dergelijke aanleg duidt dus op een weermuur; sporen van schietgaten in de bovenbouw zijn er niet. Een restant van de aansluiting met de donjon is wellicht het aanzetniveau van de traptoren van de donjon zelf. Zowel de basis van de traptoren als het onderste loopvlak van de weermuur moeten oorspronkelijk op het maaiveldpeil (plinthoogte langs het water) van het binnenplein gelegen hebben. De doorgang van de donjon naar het bovenste loopvlak van de weermuur is totaal verdwenen. Het verbindingssegment van de traptoren staat niet mooi in hetzelfde vlak van de N-muur, maar die afwijking lijkt eerder een constructiefout dan een chronologisch of structureel belangrijk element.

De plaats van de traptoren aan de W-flank van de donjon en niet op een hoek zoals traditioneel, is merkwaardig. De traptoren staat niet in verbinding met de donjonruimten, maar leidt enkel naar het hoogste torenniveau. In feite lijkt de traptoren niet opgericht in functie van de donjon maar een verticale schakel te vormen in het horizontaal circulatieschema van de defensieve weermurenstructuur van heel het kasteel. Hiervan maakt ook het hoogste niveau van de donjon, mogelijk een uitkijkplatform, deel uit. In tegenstelling tot de wat onzekere westelijke aansluiting, blijkt de oostelijke éen geheel te vormen met de noordelijke sluitwand van de NO-vleugel. In overeenstemming met de westelijke traptoren en de toegang tot de bovenste bouwlaag, bevindt zich aan de O-muur van de donjon een hoge overkragende partij met sporen van een trap. Het niveau van die overkraging impliceert een erg hoge aansluitende constructie, die in essentie met de huidige NO-vleugel te vereenzelvigen is.

De donjon zelf is een wat onregelmatige vierkante toren van ongeveer 7 m buiten- en 5 m binnenzijde, met een muurdikte van 1,18 tot 1,26 m, en een romphoogte van zowat 17 m. Het onderste loopvlak ligt ongeveer 2,4 m onder het maaiveld van het binnenplein, dicht bij het waterpeil dus. De NO- en de NW hoek zijn over hun volledige hoogte gekantonneerd met torentjes die acht zijden van een twaalfhoek vertonen. Hun vloerniveaus komen overeen met die van de kapel en de gerechtszaal in de donjon. Waaruit hun tussenzones bestaan is onbekend. De traptoren neemt de volledige dikte van de westmuur in. Uit het homogene voorkomen van de donjon kan men afleiden dat hij als geheel ontworpen en opgericht werd. De N-muur kreeg een imposante opbouw met hoektorens. O-en W-muren beantwoorden aan elkaar. De opbouw van de Z-muur is minder duidelijk. Exterieur en interieur van de donjon vertonen deels eigen sporen. Aan de buitenzijde blijkt de W-muur meer dan eens verbouwd; de sporen hiervan zijn nu uitgewist.

De O-muur wordt ongeveer in het midden over zijn volle hoogte door een verticale scheur doorsneden. Binnen is deze scheur enkel op de O-en de W-muur van de onderbouw merkbaar. Men mag aannemen dat zij over de volledige dikte van beide muren bestaan heeft en deels zelfs recentelijk, weggewerkt werd. Ondermeer op basis van dit spoor opperden F. Doperé en W. Ubregts in hun boek *De donjon in Vlaanderen* (1991, p. 188) dat de noordelijke helft van de donjon, hoektorens inclusief, ingestort was, en dat men deze partijen heropgericht heeft en terzelfdertijd de vloerniveaus veranderd. Daartegen pleiten de homogene doorlopende steenlagen van de muren alsook het verloop zelf van de scheur, die veeleer een zettingsnaad lijkt. Inzake chronologie stelt het enige betrouwbare spitsboogvenster, in de oostmuur van de kapel, problemen: enerzijds lijkt de zettingsnaad er niet aanwijsbaar tenzij misschien een vaag onregelmatig spoor in het zuiden. Anderzijds hebben de dagkanten van dat venster een wat verschillend voorkomen. Doperé en Ubregts zien wegens het uit de as liggen van het venster een spoor van een oud schietgat, waarvan een dagkant bewaard bleef en aangepast werd.

Voor dit uit de as liggen bestaat echter een verklaring, waarover verder meer. Het spitsboogvenster in de zuidmuur wijst erop dat dit deel van de muur vrij stond, wat een eventuele laagbouw op die plaats niet uitsluit. Het venster in de noordgevel is daarentegen duidelijk een latere doorbreking.

Inzake mogelijke bouwfasen blijken de vloerniveaus van onderbouw en begane grond over het algemeen met de ligging van de schietgaten overeen te stemmen, en vertonen de opgaande muurwanden geen enkele versterking. Zo de lichtopeningen de bouwlagen al enigszins verraden, dan komen ze zeker niet in de geleiding van de wanden tot uiting. Het enorme aandeel van de kapelruimte die 2/5 van de totale torenromp inneemt, valt langs buiten niet meteen op. De bovenverdieping komt er nauwelijks tot ui-

ting. De onderbouw was ten noorden oorspronkelijk eerst gesloten; enkel de zijmuren en de hoektorentjes hadden schietgaten, die achteraf met een rond gat voor vuurwapens aangepast werden. De kapel heeft onderaan lange schietgaten en spitsboogvensters. De bovenverdieping heeft slechts een paar luikopeningen. De bovenbouw van de donjon is zeer sterk verbouwd. De overkraging zonder werpgaten lijkt origineel, maar werd binnenin gewijzigd. De dakbedekking is eveneens jonger. De hoektorens en de traptoren sluiten goed aan bij de donjon.

Sporen van oudere niveaus ziet men niet. De samenstelling van de zones tussen twee bouwlagen is onbekend. Volgens Doperé en Ubregts had de donjon oorspronkelijk andere niveaus: de kapel telde twee bouwlagen, waarvan de onderste, met de schietgaten, mogelijk de keuken was. Sporen van die verbouwing ontbreken. Rond enkele onregelmatigheden bestaan een aantal interpretaties.

Interieur

Ook binnen doen veel sporen vragen rijzen. Mogelijk had de onderbouw van de donjon oorspronkelijk een andere schikking. Grote bakstenen (24/25 x 10,5/13,5 x 5,5 cm) kunnen hierop wijzen. De huidige twee gedrukte tongewelven rusten op een erg verweerde zuil. De zettingssporen op de W- en de O-muur ontbreken op de gewelven, die dus misschien recenter zijn. De ruimte was aanvankelijk wellicht van bovenuit toegankelijk via een valluik in de ZW-hoek. De hoektorens zijn inwendig cirkelvormig en hebben erg dunne muren waarin haaks op elkaar gerichte lichtspelen met luikslagen staan. Beide hoektorenruimten hadden een eigen deurtje. Het NW-torentje vertoonde een jongere, nu gedichte doorgang naar de baljuwsloge. Volgens een hardnekkig verhaal zou vanuit de kelderruimte een vrij brede onderaardse gang noordwaarts, onder de wallen door gelopen hebben, "2 m breed, 3m diep onder de

De onderbouw van de donjon

huidige vloer en nog ± 5 m lang". De kapel heeft ten noorden twee schietgaten, ten westen één. Eén spitsbooglambang bij het altaar werd blijkbaar aangepast; Doperé en Ubregts zien er een keukennis in. De Z-muur telt vier grote doorbrekingen: de eerste, met Tudorboog, leidt naar de NO-vleugel en lijkt

De kapel (noordwesthoek), met toegang tot de sakristie in de hoektoren. Links De Geboorte, rechts een rij apostelen

Muurschilderingen in de sakristie. Een kalvarie met biddende personen verborgen onder later aangebrachte adelaars

vrij jong, de tweede is vierkant en was oorspronkelijk misschien een lichtgat, de derde is een oud portaalje en de vierde het huidige portaal. Naar verluidt zou de tweede opening het oorspronkelijk portaal geweest zijn. De top van die schietgaten en doorgangen ligt ongeveer 2,5 m boven de vloer. Daarboven bevindt

De rechtszaal (noordoosthoek) in de donjon

zich een vrije zone van zowat 4 m hoogte, die afgesloten wordt door een zandstenen kruisribgewelf met peerkraalprofiel. De kraagstukken zijn bijna volledig verdwenen, de gewelkappen bestaan wellicht uit baksteen.

Elke muurzijde heeft in het midden een venster. Dit midden werd echter niet berekend door de lengte van de binnen- of de buitenwand als maatstaf te nemen, maar door rekening te houden met de muurdikte en met de aanwezigheid van hoektorens en traptoren. Als gevolg hiervan kwamen de vensters, gezien vanaf de kapelruimte, niet altijd juist in het midden van de muurwanden. Recente werken hebben de zettingsporen verborgen die op oude foto's zichtbaar zijn. Een nisachtige doorbreking in de zuidmuur boven het huidige portaal werd waarschijnlijk laattijdig gemaakt en diende mogelijk voor een soort balkon of afgescheiden privébidplaats in de aanpalende kamer.

De gewelkappen en de muren van de kapel zijn bekleed met muurschilderingen. De recentere gedeelten, met wapenschilden en datum 1595 werden onlangs opnieuw bedekt. De oudere werden van 1987 tot 1994 hersteld. Op veel plaatsen zijn ze slechts zeer fragmentair bewaard, erg afgesloten of onherkenbaar vervaagd. Onderaan loopt een gordijnschildering met daarop bandwerk. De figuren op de noordmuur stellen apostelen voor die door het aanbrenge van het latere venster grotendeels zijn verdwenen. Belangrijk in dat verband is dat zowel het huidige venster als het te veronderstellen oudere spitsboogvenster niet met deze figuren konden samengaan. Bovenaan links en rechts van het venster staan een onbekende vrouwelijke heilige en Sint-Catharina. De westmuur was vermoedelijk in vier verdeeld. Rechtsonder is er een Geboorte van Jezus zichtbaar, de scène rechtsboven is volledig verdwenen. Linksboven troont een Christus van het Laatste Oordeel, er onder staan zes personen waarvan drie een schild en een zwaard dragen. Helemaal links staat een grote figuur met daarboven drie kleinere

gestalten. Op de zuidmuur zijn enkel rechts van het venster twee rechtstaande personen en een viervoetig dier, misschien een hinde of een geit, bewaard gebleven. Achter het altaar was misschien een reusachtige Sint-Kristoffel voorgesteld. Op de gewelkappen komen enkele scènes uit het Oude Testament voor die verband houden met Jakob en Isaak, zoals de handoplegging van Abraham, het offer van Abraham en de Jakobs ladder. Al die muurschilderingen zijn van de tweede helft van de 14de eeuw.

Ook de NW-hoektoren heeft beschilderingen, met de voorstelling van een vaalwitte Christus aan het kruis en links en rechts een geknielde figuur. Het geheel lijkt 14de-eeuws. Later bracht men er een okerkleurige laag op met donkerrode arenden in sjabloonwerk. Die ingreep zou van omstreeks 1600 dateren en refereren naar de toenmalige eigenaars, de familie de Montigny.

Het zwartmarmeren portiekaltaar met rijke Korinthische kapitelen en segmentboogfronton draagt de wapenschilden van van Vilsteren en van vandermijne, alsook van de baronie van Laarne, en is dus te dateren tussen 1641 (jaar van zijn huwelijk) en 1673 (overlijden van zijn eerste vrouw).

De zogenaamde rechtszaal op de verdieping was vroeger ongeveer 4 m hoog en werd afgedekt door een houten balkenvloer. De vloerpas van deze ruimte stemt volledig overeen met die van de aanpalende doorgangen. Zoals de spitsboogvensters in de kapel, werd de plaats van de luikopeningen bepaald door flankerende torens en een haard in de noordmuur.

De inrichting van de hoektorentjes op dit niveau als cellen lijkt pas laatijdig gebeurd. In de NO-cel is nog een vloerfragment van heel kleine zwarte tegeltjes in dambordpatroon bewaard gebleven; het ligt op hetzelfde niveau als de rode tegelvloer. De noordmuur van de toren had een grote haard waarvan enkel de achterwand is overgebleven. In de sterk verstoorde zuidmuur werd op ongeveer 1,6 m hoogte een portaal van 1,1 m

breedte aangebracht dat men later aanzienlijk versmalde en waarvan de functie onbekend is, tenzij het misschien als een laadopening diende.

De westwand kreeg op een later tijdstip een groot venster met stenen zitbanken dat nu toegemetseld is en dat enkel aan de binnenzijde zichtbaar bleef. De traptoren mondt in dezelfde muur uit. Een gedichte opening in de zuidmuur wijst op een oudere doorgang die vijf treden hoger lag dan de vloerpas van de kamer. Die opening stond misschien in relatie met het vermelde portaal in de zuidwand. Er moet hier een houten bordes bestaan hebben dat zowel naar het portaal in de zuidmuur als naar de rechtszaal leidde.

De opvallende uitkraging buiten op de oostmuur correspondeert aan de binnenzijde met een smalle doorgang in zorgvuldig afgewerkte zandsteen. De donjonwand is er van baksteen en werd slordig afgekappt. De smalle doorgang heeft een deurslag en is met verspringende lateiplaten bedekt. De gang werd volledig toegemetseld met onregelmatige zandsteenblokken. Het vloerpeil is hetzelfde als dat van de rechtszaal. De bovenbouw van de donjon werd enigszins gewijzigd, maar wellicht minder dan men aanvankelijk dacht. De opbouw van de hoektorentjes wijst op het bestaan van een rondomlopende weergang en hun verweerde staat op hun vroegere ligging in open lucht. De traptoren volgt trouw de niveaus van de donjon. Over de hele hoogte is zowel ten oosten als ten westen een zware verticale scheur. De huidige traptorenaanzet staat op dezelfde vloerpas als die van de kapel en van de NW-vleugel. Twee gedichte zandstenen portalen in de schachten getuigen van een verbinding op twee niveaus met de later ontstane en gesloopte baljuwsaanbouw. Op bijna hetzelfde niveau van het tweede portaal zijn ten westen twee andere gedichte doorgangen, één ten zuiden en één ten westen. De eerste leidde naar de NW-vleugel, de andere is mogelijk een getuige van een verbinding met het bovenloopvlak van de noordelijk weermuur.

De traptoren zou hier een verdeelfunctie gehad hebben: enerzijds een verticale, anderzijds een horizontale circulatie. In beide gevallen liep men steeds langs, in plaats van in de donjon, tenzij men hem helemaal beklom en dan via het bordes in de rechtszaal naar de doorgang in de oostmuur ging. Opmerkelijk is dat de traptorenschacht maar één enkele licht-spleet telt.

Uit alle voorgaande informatie kan men stellen dat de donjon reeds van in het begin deel uitmaakte van het verdedigingssysteem van het kasteel. Het circulatieschema stond er volledig in dienst van. Wellicht was het tweevoudig: een eerste verbinding voerde waarschijnlijk vanaf de weermuren via de traptoren tegen de donjonmuren omheen de buitenmuren van het kasteel; een andere verbinding leidde via de traptoren naar de hoogste bouwlagen, namelijk naar de

rechtszaal en naar de weergang op de top van de donjon. Via een andere passage in de rechtsszaal had men verbinding met de bovenbouw van de NO-vleugel.

Voor zover merkbaar kende de donjon geen ernstige verbouwingen. De afwezigheid van sanitair, verlichting, samen het geschetste circulatieschema en de inrichting van de ruimten wijzen erop dat de toren hoofdzakelijk een symbolische functie had. De bovenbouw deed wellicht dienst als observatiepost en misschien occasioneel als gevangenis. Dat de "rechtszaal" met deze functies verband hield, ligt voor de hand.

Logischerwijze diende deze plaats als verblijf voor de wacht, soms ook als ruimte voor ondervragingen. De ruimte daaronder was, naar de muurschilderingen te oordelen, vermoedelijk reeds in de 14e eeuw een kapel. Ook hier wijst niets op een oude woonfunctie of op een

Het kasteel vanuit het oosten

De zuidkamer van de noordoostvleugel met later ingebrachte schoorsteen en deur

De noordkamer van de noordoostvleugel

representatieve zittingszaal van de heer. Toch kunnen sommige elementen zoals de schietgaten, de wellicht latere spitsboogvensters, het valluik als verbinding met de onderbouw wijzen op een ander, ouder gebruik. Een oorspronkelijke woonfunctie lijkt evenwel uitgesloten.

6. DE NOORDOOSTVLEUGEL

Uit de samenstelling van de kasteel-vleugels en uit de configuratie van het geheel volgt dat hoogstwaarschijnlijk de woon- en ontvangsfunctie de grote NO-vleugel vervulde.

De donjon blijkt immers hoofdzakelijk als observatiepost en als kapel te zijn gebruikt, terwijl de NW-vleugel duidelijk door verbouwingen ontstond, en de N-vestibule van latere datum is.

Opmerkelijk is de perfecte eenheid tussen de noordelijke sluitmuur met de donjon. De uitkragende bovenpartij vormde ongetwijfeld het verbindingselement tussen beide. Gedichte lichtspalten in de N-muur wijzen misschien op een oude steektrap die de donjonuitkraging verbond met de verdieping van de NO-vleugel. Aan de voet van die hypothetische trap is in de O-muur een gedicht luikgat.

Ook tussen de O-toren en de O-muur van de NO-vleugel bestond op de verdieping zeker een verbindingselement.

Uit de hoogte ervan blijkt dat de O-muur vroeger even hoog was als nu. Beide elementen wijzen ontgensprekelijk op een doorlopend horizontaal circulatieschema dat vroeger in heel het kasteel moet bestaan hebben. De huidige weergangbekroning van de O-muur werd in 1913 gebouwd, maar past niet in de logica van het circulatieschema.

Om de oorspronkelijke toestand van de NO-vleugel te vatten, moeten volgende problemen worden opgelost: was de O-muur eerst enkel een weermuur of vormde hij een onderdeel van een gebouw? Indien dit laatste het geval was, had dat gebouw vanaf het begin een verdieping? Waar bevond zich de trap? Waar waren de sanitaire uitrusting, de dienstvertrekken, de lichtopeningen? Voor dit alles zijn jammer genoeg te weinig gegevens aanwezig, ook al omdat het kasteel veel verbouwingen heeft ondergaan. Men kan enkel uit het totaalbeeld van de O-muur vermoeden dat dergelijke hoge constructie niet zelfstandig kan hebben bestaan maar deel uitmaakte van een gebouw. De muren ervan hadden weliswaar een verschillende sectie: de buitenmuren zijn $\pm 1,2$ m en deze op het binnenplein slechts 0,6 m dik maar dit verschil is door de verschillende ligging te verklaren. Sporen van een trap ontbreken. Of de oosttoren reeds deze functie vervulde, is onduide-

De noordvestibule, rechts de toegang naar de kapel en naar de noordwestvleugel

lijk. Later aangebrachte latrines wijzen erop dat deze elementen in de vleugel wellicht niet voorzien waren. Over de oorspronkelijke deuren en vensters bestaan geen gegevens. De twee kleine bolkozijnvensters in de W-muur van de begane grond verrassen door hun klein "huiselijk" formaat. Zij suggereren geenszins een grote zaal als achterliggende ruimte.

Op de gravure van Sanderus (1641) is de westgevel reeds volledig geopend met vensters, die behoorlijk van elkaar verschilden.

De twee bolkozijnvensters zijn er niet te herkennen. Over de doorbroken O-gevel is niets bekend. Oorspronkelijk was het wellicht een blinde muur of zater er kleine openingen, waarvan echter geen sporen zijn. De grote kruisvensters kunnen ten vroegste 17de-eeuws zijn. Ver-

schillen in details onderscheiden de drie zuidelijke van de twee noordelijke traveeën. Ook over verbouwingen tast men in het duister. De twee ruimten op de begane grond waren tot in 1952 bekleed respectievelijk in Lodewijk-XV en -XVI stijl. Laatstvermelde ruimte is de noordzaal, zoals een ACL-foto aanwijst. Het aanwezige hout- en pleisterwerk is echter duidelijk 19de-eeuws. Welke werken toen allemaal in het kasteel plaatsvonden is onbekend.

De ingrepen van 1913 betroffen een herstelling van de vensters op de verdieping van de oostmuur, de onderkeldering van de onderbouw die vroeger op aangebrachte aarde rustte, de vernieuwing met troggewelven van de vloerstructuur op de begane grond en de verplaatsing van de dwarsmuur tussen Z- en N-kamers, waarbij de muur enkel op de begane grond heropgericht werd. Minder duidelijk zijn de bestaande haarden, respectievelijk tegen de Z-muur van de vleugel en tegen de Z-muur van de hoofdvestibule. Zijn zij afkomstig van de oude dwarsmuur of werden zij pas achteraf in het kasteel gebracht? Het steenmateriaal is veel fijner dan alle andere onderdelen van het gebouw, de behouwing van de mannen- en vrouwenhoofden op de rechtstanden is hard. Overal zijn sporen van een grijze beschildering zichtbaar. Deze haarden werden door geen enkele van de vroegere auteurs opgemerkt: waren zij toen nog niet in het kasteel of waren zij achter de wandbekleding verborgen?

Bij de verbouwingen van 1913 en 1968 veranderde men de plaats van de deuren; de Z-deur is volledig nieuw, de W-deur van de Z-kamer stak vroeger in de Z-muur, en de W-deur van de N-kamer werd om redenen van symmetrie verplaatst. Het appartement op de verdieping kreeg in 1968 zijn huidige indeling en aankleding. Gedichte openingen die men op de oude foto's ziet, lijken eerder op oude deuren in de westmuur dan op vensters te wijzen.

7. DE NOORDELIJKE VESTIBULEBOUW

De N-vestibule die ten zuiden de donjon flankiert, vertoont op zijn beurt diverse bouwhistorische problemen. Belangrijk zijn hierbij de onregelmatige W-muur, de kelderruimte en zijn trap, alsook het zuidelijke spitsboogvenster van de donjon. Beide laatste elementen wijzen op een late oprichting van de vestibule. De W- en de Z-muur vormen wellicht een eenheid. De onregelmatige dikte van de W-muur kan op meerdere bouwfazen duiden. De aanwezigheid van deze muur lijkt enkel in relatie met de traptoren van de donjon te brengen. Ook de merkwaardige trapaanleg naar de kelder kan moeilijk tot dezelfde bouwfaze als de NW-vleugel behoren. Mogelijk was deze trap eerst buiten gelegen en gaf hij enkel toegang tot de kelder van de vestibulevleugel, tenzij de verbinding via de donjon gebeurde door middel van de valluik en een latere doorbraak in de zuidmuur.

Uit dit alles volgt dat de vestibulebouw pas na de donjon en de NO-vleugel, maar vóór de NW-vleugel opgericht werd. Hij stond wellicht in functie van een horizontale doorgang tussen de N-weermuur, de donjontrap, de toegang tot de kapel en de NO-vleugel.

Het oorspronkelijke uitzicht is niet meer te bepalen. De huidige zichtbare gedeelten van de Z- en de W-muur doen denken aan een grondige aanpassing in overeenstemming met de W-vleugel, met toevoeging van een verdieping.

Ten zuiden bevond zich een portaal dat werd vervangen door een kruisvenster met stenen indeling. Op deze vervanging wijzen de lateien, de plaats van de wissel- en van de onderdorpel, de afwisseling in de profielen van de rechte-standen door bovenlichten in kwarthol en onderlichten met sponning, alsook de duimen van de luiken. Het venster er naast en de twee vensters op de verdieping lijken samen met het eerste venster. Door de nieuwe doorbraken is elk spoor van eventueel oudere openingen verdwenen. Mogelijk bestond helemaal

ten oosten ook al een portaal. Het werd dan bij de aanleg van de galerijvleugel verhoogd.

De vensters werden vermoedelijk in de late 18de-eeuw naar beneden doorgetrokken en van houten kruisramen voorzien. Uit dezelfde periode stamt ook de stucco aankleding van deze bouwpartij. Op de verdieping is nog een bijzonder mooie stuccoversiering op de schoorsteen in rococostijl bewaard. De schoorsteenmantel heeft eenvoudige lijsten. Het tweede register van de bovenboezem draagt twee naar elkaar geopende niermotieven. Het geheel wordt door een rijke kooflijst bekrond.

Rococobekleding in de kamer op de verdieping van de noordvestibule (foto uit 1945)

DE EERSTE GROTE WIJZIGINGEN

De NW-vleugel, de zuidelijke vestibule, de galerij, de loggia en de grote Z-vleugel werden opgericht toen de burcht zijn verdedigingsrol grotendeels verloren had. Op de gravure van Sanderus uit 1641 ziet men enkel de zuidelijke vestibule en de NW-vleugel.

1. DE NOORDWESTVLEUGEL

Naar de plattegrond te oordelen lijkt de NW-vleugel de oudste. Voor de bouw dienden de noordelijke weermuur, de dwarsmuur van de N-vestibule en de NW-toren als referentie. De ruimte was ingedeeld in twee zones met verschillende oppervlakten en vloerniveaus, die bepaald werden door de vloerniveaus van de N-vestibule en van de NW-toren, de aanleg van een kelderkeuken en de inrichting van een trapzaaltje. Dit laatste werd handig ingepast op de overgang tussen de niveaunderschillen. Er werd reeds gewezen op de oorspronkelijk noordelijke weermuur, de schiet-spleten, het vermoedelijk loopvlak en de verhoging van de muur voor de inpassing in de nieuwe constructie. De onderbouw werd in 1968 verbouwd met ondermeer de toevoeging van een venster. De diverse verstoringen op de muurdam bij de donjon zijn restanten van de aanpalende baljuwsconstructie in baksteen die in hetzelfde jaar afgebroken werd. Op foto's van 1914-18 hadden de bovenvensters nog houten kruisramen met een kleine roedenindeling. De latrine tegen de NW-toren is een late toevoeging die erop wijst dat dergelijke accommodatie niet voorzien was in de NW-vleugel.

De noordwestvleugel vanaf het binnenplein

De keuken

De vensters in de N-en in de Z-muur zijn bijna identiek. Zij hadden oorspronkelijk een zandstenen kruisindeling die in 1913 blijkbaar volledig vernieuwd werd en nu opnieuw volledig weggesleten is. De kruisvensters vervingen wellicht kleinere openingen, waarvan niets overblijft. De bolkozijnvensters zijn misschien nog oorspronkelijk. Ook de kelder lijkt nog tot de eerste aanleg van de vleugel te behoren. Ongeacht of de steektrap vroeger buiten stond of niet, bouwde men de keuken blijkbaar zó dat zij niet rechtstreeks contact stond met de bovenliggende ruimten. In de westgevel, onder het trapzaaltje, bevond zich een klein portaal. Begane grond en verdieping tellen elk één kamer met eenvoudig 18de-eeuws stuccowerk. De Z-kamer, het zomersalon besloeg aanvankelijk de hele oppervlakte maar werd verkleind door de aanleg van een gang ten noorden. Het scheimuurtje tussen beide ruimten werd wellicht opgericht precies op de overgang tussen de oorspronkelijke weergang en de NW-vleugel. De verschillende vloeren - tegels ten noorden, planken ten zuiden -

Het zomersalon

Het 18de-eeuws salon boven het zomersalon

kunnen daarop wijzen. Het scheimuurtje is nu gesloopt waardoor de ruimte terug een stemmige lichtinval heeft. De haard werd tegen een oudere schoorsteen aangebouwd en vormt met de aanpalende houten deuren een symmetrisch geheel. De schoorsteenboezem is in drie stucopanelen verdeeld, met op het middelste een vaas en twee putti voor en op de achtergrond de torens van Gent. Op de verdieping is er eveneens een salon met nog enkele resten van druk profielwerk. In het eenvoudig lijstwerk van de schoorsteen prijkt een stuc-comedaillon waarin een putto, een sater, een paard of een ezel voorgesteld zijn. Het is omlijst met bladwerk en rust op een slinger. De kroonlijst vertoont een tandmotief dat ook op de muurkast verschijnt. Het geheel is duidelijk laat 18de-eeuws.

De zuidvestibule met later ingebrachte schoorsteen en gewijzigd portaal

2. DE ZUIDVESTIBULE

Zoals uit de gravure van Sanderus blijkt, bestond reeds vóór 1641 aan de zuidzijde bij de NO-vleugel een aanbouw met hetzelfde volume. De aanleg ervan werd bepaald door de W- en de Z-muur van de NO-vleugel, de traptoren van de O-toren en wellicht ook door de wens oostwaarts langs het water licht te krijgen in deze nieuwe ruimten. Ofschoon de weermuur volgens Sanderus behouden bleef, werd de circulatie tussen O- en Z-toren verbroken.

Met de NO-vleugel werd zoveel mogelijk een gelijkschakeling nagestreefd: zelfde diepte, zelfde vlak, zelfde vloerniveaus, zelfde vensters. In dit verband kunnen de kleine kruisvensters van de O-muur een aanwijzing zijn voor de vroegere openingen in de NO-vleugel. Op foto's van vóór de restauratie lijken de luikduimen van de Z-vestibule op identieke hoogte gesitueerd als die van de NO-vleugel.

Uit de opmeting van H. Vogts (1918) blijkt de aanwezigheid van een schoorsteen tegen de Z-muur. Oudere opmetingen (Geirnaert, 1889, Langerock 1912) gewagen er niet van. Welke vorm de haard had is onbekend. De huidige haard is sterk verwant met die van de NO-vleugel en zijn herkomst is twijfelachtig (cfr. boven). De spiegelmotieven in stucco van de zoldering werden na 1953 weggenomen. De verdieping kreeg een moderne vlakke zoldering en een nieuwe houten vloer.

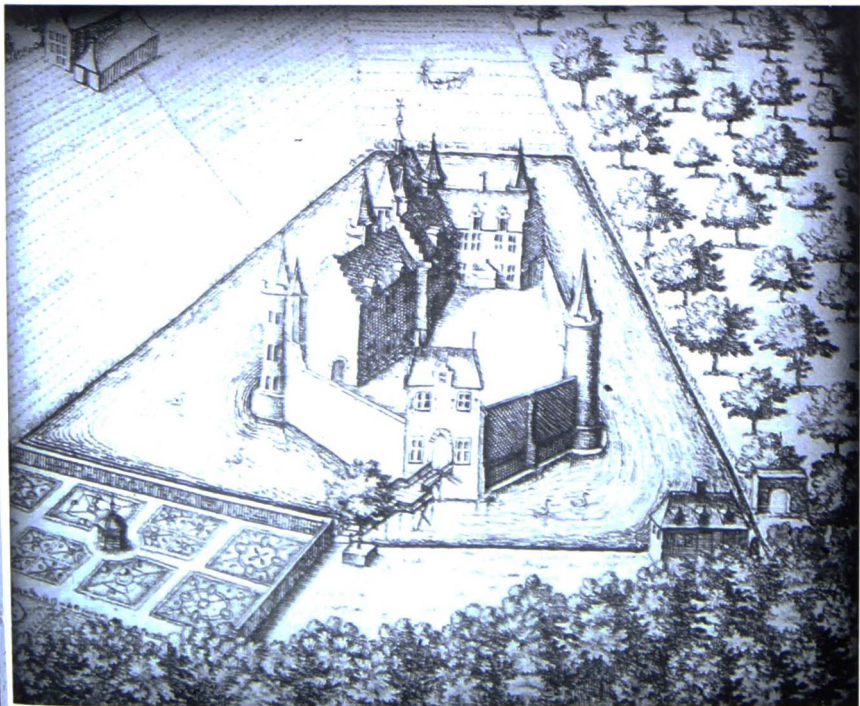
DE NIEUWERE INGREPEN

De nieuwere ingrepen omvatten de galerijvleugel, de loggia, de grote Z-vleugel, het ereplein met de paviljoenen en de dreef naar het dorp. De gravure van Sanderus (1641) geeft nog een beeld van de middeleeuwse burcht, met toevoegingen zoals de NW-vleugel en de Z-vestibule. Hierdoor was de

verdedigingsfunctie van het kasteel wel grondig verstoord, maar bleef het gesloten karakter toch bewaard.

Tot dan waren alle vleugels en interieurs met vrij weinig zin voor architecturale ruimteschepping tot stand gekomen. De latere ingrepen werden in een totaal andere geest uitgevoerd. Er heersten twee

Het kasteel en zijn site volgens Sanderus' *Flandria Illustrata*, 1641, dl. 2, 605. Op de voorgrond het oud poortgebouw ; de galerij en de grote zuidvleugel zijn nog niet opgericht, de zuidelijke vestibulebouw met gemeenschappelijk dak onder de zuidoostvleugel.

tendenzen, die in een complexe verhouding tegenover elkaar stonden. In een eerste tendens zocht men naar andere vormen van functionaliteit. De tweede tendens sloot daar nauw bij aan; zij bestond in een hernieuwde zin voor representatieve architectuur. Bij dat alles valt onmiddellijk de grote drang op naar licht en luchtigheid.

De bouw van de galerijvleugel wijst er wellicht op dat men binnen het kasteel een nieuw circulatieschema wilde creëren. Op hun beurt waren de loggia en het ereplein de spectaculaire uitwerking van een heel nieuw toegangsschema tot het kasteel.

Bij deze nieuwe vorm van functionaliteit kregen zowel de aanleg als de architecturale uitvoering een belangrijke representatieve of prestigieuze waarde. Met het aanleggen van het nieuwe ereplein werd een machtige scenografie geschapen, waarvan de oostpartijen van het kasteel het brandpunt vormden. De nieuwe toegang kreeg met de loggia een monumentaal uitzicht. Na de oprichting van de Z-vleugel vormde deze partij letterlijk de centrale focus in de O-gevel van het kasteel. Men kan best vermoeden dat in die periode ook de NO-vleugel nieuwe vensters kreeg, die meer met het karakter van de jongere ingrepen overeenstemden. Met de oprichting van de galerijbouw tegen de westgevel van de hoofdvlleugel had men wellicht meer dan één bedoeling. Zuiver functioneel beschouwd kwam er op elke bouwlaag een gang tot stand waardoor men ruimten kon bereiken zonder andere ruimten te moeten doorkruisen. Het is mogelijk dat vóór de aanleg van de zuidelijke trapzaal hier enkel de wenteltrap van de ooststoren als verticale verbinding bestond.

Behalve voor een nieuw circulatieschema had de galerijvleugel ook een andere dimensie: nu drong eindelijk het ZW- en het W-licht overvloedig binnen en werd de Z-vestibule op beide bouwlagen beschenen.

Merkwaardig genoeg werd de kans niet te baat genomen om ook de W-muur van de hoofdvlleugel meer te openen. Gevolg

daarvan was dat het "nieuwe licht" enkel een paar ondergeschikte partijen van het kasteel bedeedde. Ook de rol van de galerijvleugel en van de trap tegenover de nieuwe hoofdtoegang via de loggia en de O-toren van het kasteel had haar belang. De loggiabouw vormde een soort triomfpoort als hoogtepunt en blikvanger na een lange opgang vanaf de straatzijde.

Het sterke licht in de galerij klaarde de strenge met stuccoplafond beklede vestibule op. Door de aanwezigheid van de trap werd deze vestibule niet meer een sombere doorgang maar een volwaardig onderdeel van de trapzaal. Nog veel spectaculairder ware het geweest indien de trap in de vestibule zelf uitmondde. Mogelijk is de discrete aanleg een aanduiding dat de galerijbouw nog uit de 17de eeuw, zelfs van niet zolang na 1640 stamt. In het geheel heerst eerder de geest van de renaissance dan die van de barok.

Inzake chronologie kan men stellen dat de grote Z-vleugel pas na de galerij ontstond. Hoe de galerij en de loggia zich in tijd tegenover elkaar situeren is onbekend.

1. GALERIJVLEUGEL

Constructief gezien is de galerijvleugel een aanbouw. De afmetingen werden bepaald door de eindmuur van de Z-vestibule en door de Z-muur van de N-vestibule. Die laatste was reeds vroeger van openingen voorzien geweest. Zij werden zo maximaal mogelijk geflankeerd door een nieuwe galerijvleugel om genoeg breedte voor de gangen te bekomen. De nieuwe gevellijn kwam echter net iets te ver zodat een afschuining bij de aansluiting bij de N-vestibule nodig was om de bestaande dagopeningen te vrijwaren. De W-muur is 0,3 m dik en was volgens P. Langerock slechts 1 m diep gefundeerd. In 1913 werd hij voor de kelderaanleg onderbouwd. De Z-sluitmuur zou met zijn 0,5 m dikte dezelfde sectie hebben als de vestibulemuur. De baksteen van 22,5 x 10/ 10,5 x

4,5 cm in kruisverband is vrij ongelijkmatig van vorm. Dit kon verholpen worden door het voegwerk met het dagijzer in te snijden en de baksteen samen met regulariserende mortel bij te kleuren. De oorspronkelijke vensterhoogte bleef enkel bewaard in de zevende en de achtste travee beneden en in de vier laatste traveeën boven. De andere zijn wellicht in de 18de eeuw verlaagd en kregen, zoals in de N-vestibule, houten raamwerk. Dit laatste werd in 1913 door stenen kruisen vervangen. De oorspronkelijke vensters waren van zwakke zandsteen, met typische grijsgroene tint, voorzien. De onderlichten hadden luiken, de bovenlichten bleven vrij. De vier blinde vensterzones in de twee laatste traveeën vóór de trap bestonden wellicht al vanaf het begin; zij droegen mogelijk in schildering nagebootst raamwerk. Eveneens in 1913 kregen de traveeën afwisselend een houten dakvenster en een stenen dakkapel; deze historisch onjuiste toevoegingen werden na 1953 verwijderd.

De galerijvleugel bestaat langs de binnenzijde uit een gang op elk niveau en uit een trapzaal ten zuiden. De trapzaal sluit via twee grote bogen aan op de Z-vestibule. Deze aanleg wijst erop dat de nieuwe oriëntatie van de hoofdtoegang ten oosten wellicht als één geheel mag beschouwd worden. De merktekens op de hardstenen treden verwijzen naar verluidt naar de steenleverancierfamilie G. Lisse uit Feluy, die in de 17de eeuw bedrijvig was. Zowel de trapzaal als de galerijen zijn met bepleisterde graatgewelven bedekt waarin geometrisch stuccowerk gevormd is. De drukste bewerking kregen de brede zandstenen gordelbogen en hun kraagstukken. Op de eerste komen drie verschillende motieven voor, zoals slingers of volutes op elke tweede boog, een strikter geometrisch motief op de tweede en de zesde boog vanaf het noorden gezien, en een heel eigen motief op de vierde gordelboog. De kraagstukken dragen zeven verschillende gebeeldhouwde motieven, die echter wel per boog identiek zijn. Van N naar Z ziet men: een mas-

De galerij en de grote zuidvleugel vanaf het westen

ker, een puttohoofd, een slinger, een masker, een leeuwepok, twee hoofden van putti, een masker. De bogen tussen galerij en vestibule dragen een schelp ten N en een soort knorrenmotief. De hardstenen pijler is niet afgewerkt of is een hergebruikt stuk dat niet goed aangepast werd.

De aanleg van de galerijvleugel bracht

De galerij

ongetwijfeld aanpassingen mee aan de W-gevel van de NO-vleugel, waar diverse vensters gedicht werden. Bovendien blijkt men bij deze aanleg ook het hele dak van deze bouwpartij vervangen te hebben zodat die met de nieuwe verbouwingen onder eenzelfde bedaking kwam. Het dak bestaat uit vijf grote schaargebinten van elk twee jukken.

2. LOGGIABOUW

Strikt functioneel kunnen galerijvleugel en loggia los van elkaar bestaan. Naar geest horen beide echter samen en krijgen ze hun volle betekenis. Met de galerijvleugel ontstond immers een nieuw circulatiesysteem, creëerde men een relatie tussen de open natuur en de gesloten middeleeuwse vleugel en kreeg deze laatste een prestigieus uitzicht aan de gevelzijde. Het portaal in deze nieuwe gevel bleef echter zeer diskreet. De verbinding met de Z-vestibule bracht meer licht in deze sombere ruimte. Deze verbinding paste echter ook in het opzet om de hoofdtoegang naar het oosten van het kasteel te brengen. Eenvoudiger ware geweest de weermuur te doorbreken met een nieuw portaal. In de gekozen aanleg steekt zeker een scenografische, spectaculaire opvatting. De as kasteel-dorp met kerk lijkt fundamenteel bepalend geweest. Men opteerde niet enkel voor een eenvoudige doorbraak, maar voor een soort triomfpoort die gecombineerd werd met een loggia als *piano nobile*. Deze opbouw sloot het nieuwe perspectief af van de rechte as, die ondersteund werd door de nieuwe dreef naar het dorp en door de herinrichting van de ruimte vóór het kasteel als ereplein. De symmetrische ruimte die er ontstond werd de drager, het grondvlak waarop het kasteelperspectief rustte. De triomfpoort kreeg zelf met de oosttoren een monumentale dragende achtergrond. Hiervoor diende de ideaal-as naar de kerk met zowat 10 graden tegenover de NO-vleugel verlegd; deze

Loggia.

afwijking is wat minder tegenover de oosttoren omdat die al lichtjes schuin opgesteld stond.

De loggiabouw bestaat uit kleine zandsteenblokken. De zijgevels kregen sobere stenen kruisvensters met luiken. De voorgevel werd weelderig uitgevoerd. De in grondplan en opstand vierkante onderbouw werd in hoogte bepaald door het gewelf van de toren. De vrij geringe afmetingen van het portaal lieten geen groot rijtuig toe en was wellicht zelfs ook niet als koetsdoorgang opgevat.

Door aanwending van een zware gestrekte boog, bandwerk, verjongende halfzuilen en een zwaar hoofdstel en het geheel in geprononceerd reliëf uit te houwen, kreeg het portaal een monumentaal karakter dat het groter deed schijnen dan het in werkelijkheid was. Het zware bandwerk, het hoofdstel en de bekronende cartouche wijzen op een vroege barokstijl. De afhouwingssporen in de cartouche herinneren aan een wapenschild, dat wellicht in de Franse Revolutie werd verwijderd. Het loggiafront werd als een gesloten bakstenen borstwering met ritmering door drie postamenten opgevat. Deze laatste dragen korte pilasters die twee brede glas-inlood-vensters afbakenen. Ondanks de gedrongen verhoudingen van de loggia en de grote vensterzone drukt deze bouwlaag sterk op het portaal. Het elegante dak met golvende dakschilden heft deze indruk deels op. Het gelijkvloers van de constructie had vroeger een houten vloer die opbreekbaar leek. Misschien had deze aanleg te maken met een supplementaire afsluitbeveiliging. Terwijl het graatgewelf eenvoudig is, werd de vlakke stuccozoldering van de loggia streng symmetrisch met druk verspringend geometrisch lijstwerk bekleed.

3. ZUIDVLEUGEL

Dat de enorme Z-vleugel pas na de galerij opgericht werd, is zichtbaar in de westelijke aansluiting van beide gebouwen. De baksteen is wat donkerder van

Het kasteel vanuit het zuidoosten

kleur en heeft een ander formaat (23,5/24x10,5/11x5 cm tegenover 22,5x10/10,5x4,5 cm). Ook deze bouwpartij is als een aanbouw opgevat, die gebruik maakte van bestaande muren. Als aflijning diende de O-muur van de vestibule en wellicht ook de Z-toren.

Ofschoon men zich voor de opstand kennelijk niet hield aan de bestaande niveaus, is wel aandacht besteed aan een zo homogeen mogelijk uitzicht. De gevels aan de waterkant werden in zandsteen gebouwd en deze van het binnenplein in baksteen met speklagen. Homogeniteit was wellicht ook de reden waarom de O-gevel van de vestibule-bouw verhoogd werd en langs die zijde onder een gemeenschappelijk dak met dat van de Z-gevel kwam. Ook de nieuwe vensters volgden inzake type,

Voorgevel naar De Cloet, 1830

De ridderzaal

ritme, breedte en indeling de oude kruisvensters maar zij kregen wegens hun grotere hoogte een dubbele wisseldorpel. Omwille van de eenvormigheid ging men in de W-gevel veel verder. De vensterniveaus van de galerij werden slaafs overgenomen en de hogere bovenbouw van de zuidvleugel kreeg een supplementaire geleding bolkozijnvensters. Terwijl de vloerpas van de begane grond dezelfde bleef als in de aanpalende partij, kwam deze van de verdieping acht treden hoger. Ten westen stemde dit looppas precies overeen met de onderdorpel van de vensters op de verdieping, waarvan de onderlichten gebild werden. Die vensterlaag en de bolkozijnvensters belichten samen de tweede verdieping.

De benedenzaal (ridderzaal) heeft een spitsboogportaal dat pas na 1953 zijn huidige vorm kreeg. De stenen vensterbanken zijn misschien niet oorspronkelijk. H. Geirnaert en P. Langerock geven geen schoorsteen ten westen aan, maar één ten oosten. De huidige werd pas in 1913 opgericht. De andere had echter ook een onzekere herkomst. Mogelijk was er oorspronkelijk helemaal géén schoorsteen aanwezig. De forse moerbalken rusten op muurstijlen en korbelen die zelf gedragen worden door witstenen kraagstukken. Deze laatste lijken pas in 1913 aangebracht en vervangen misschien oudere. De wapenschilden die vroeger de balkseutels versierden werden, wellicht tijdens de Franse Revolu-

tie, weggehouden. Het enige nog aanwezige schild werd mogelijk later opnieuw aangebracht op een los houtstuk: het geeft het wapen van de familie van der Mye weer.

De verdieping, zonder vensterbanken, werd na 1945 heringericht. Het dak telt drie genummerde gebinten. Op de aansluiting met het bestaande dak van de NO-vleugel kwam een supplementair gebinte tot stand.

4. BINNENPLEIN

Het huidige maaiveld van het binnenplein van het kasteel bleef wellicht sedert de aanleg van de burcht steeds gelijk en is blijkbaar afgestemd op de toegang tot de ronde torens. De lichte helling die van west naar oost naar beneden loopt, werd vóór de aanleg van de latere kasteelvleugels iets afgevlakt.

Over de echtheid van de drinkwaterput zijn er geen gegevens. Deze put staat nergens vermeld. Volgens J. Crick diende het water ergens in de kelder gehaald. Logischerwijze moet deze plaats dicht bij de keuken geweest zijn. De schandpaal stond oorspronkelijk buiten het kasteel, wellicht bij het schepenhuis. De stukken ervan werden in de loop van de 19de eeuw binnen het kasteel gebracht. Het geheel werd in de jaren 1970 heropgebouwd. De bekroning draagt de wapenschilden van de families van Vilsteren en de Beer, en duiden dus op Geraard van Vilsteren (\pm 1615-1683) en Livina Maria de Beer (overleden in 1741), die in 1675 huwden.

5. OMGEVING

Het vroegere "middeleeuwse" uitzicht van de omgeving van het kasteel is onbekend. De gravure van Sanderus toont akkers ten noorden, een boomgaard ten zuiden, een grasperk en een ommuurde tuin ten westen. Neerhof en dienstgebouwen zijn nergens te bespeuren. Het areaal lijkt bijna niets gemeen te hebben met de latere toestand.

Het globale schema van nu vormt blijkbaar een homogeen geheel. Het omvat ten westen de grote rechthoekige buitenomwalling, in het midden het kasteel en zijn gracht, en ten oosten het ereplein en de as die de nieuwe kasteeltoegang met de kerk via de dreef verbindt. Volgens welke normen het huidige ensemble tot stand kwam is onbekend. Volgens de kabinetskaart van Ferraris (\pm 1770) hadden de middeleeuwse vesten rechte oevers. Ten Z en ten W waren lanen die elkaar kruisten. De aldus afgebakende zones waren als lusttuinen ingericht, terwijl de zone ten zuiden van het ereplein veeleer een moestuin leek.. De Z-en de W-vest hadden stenen brugges die door een portaalconstructie afgesloten werden. Hiervan waren in 1911 en nog tot vrij recentelijk sporen aanwezig. Het gebonden karakter van de oostelijke aanleg met loggiaportaal, bruggen, paviljoenen, poorten is evident reeds bij de eerste oogopslag. Of alle aanwezige onderdelen even oud zijn is niet zeker. Op de plankenvloer en het uitneembaar karakter ervan in de loggia werd reeds gewezen. De brug met drie korfbogen lijkt in een keer gebouwd. De meest westelijke boog, die aansluit bij het portaal, is smaller dan de andere. De borst-

Portaal (voormalige ophaalbrug) aan de buitenwal

wering van de brug werd vernieuwd. De andere brug over de O-wal, is analoog aan de eerste, maar telt slechts twee bogen, die in tegenstelling met de eerste brug géén waterlijsten hebben. Een gedenkplaat wijst op een herstelling in 1964 door architect P. Eeckhout, aannemer A. Bruxelman. Het traditioneel kruisverband van het metselwerk werd hierbij niet gerespecteerd. De brug leidt naar een groot bakstenen portaal. De opbouw hiervan wijst erop dat er vroeger een ophaalbrug met kantelend tegenwicht bestond. Oorspronkelijk moet de bekroning van het portaal anders geweest zijn dat het huidige zadeldakje, dan de verticale stand van de balken zou belet hebben.

Op de O-flank van de poortconstructie resten nog sporen van metalen aanzetten en de haken die met de ophaalbrug verband hielden. In de poortslagen zijn nog de duimen van de deurvleugels bewaard, alsook de holte van de horizontale afsluitbalk; deze laatste staat op een onlogische plaats. De vrij ruwe baksteen (21/23/25 x 10,5/11,5 x 4,5 cm) kreeg zoals de galerijvleugel, door middel van strak voegwerk (dagijzer) en rode beschildering een meer regelmatig voorkomen. De hardsteen met ruwe fijnslag draagt een merkteken dat kan toegeschreven worden aan Antoine Haricq, steenhouwer en -leverancier te Feluy, bedrijvig omstreeks 1581. Mogelijk behoorde het merk ook toe aan zijn opvolgers. Zeer merkwaardig is de archaische peerkraalprofilering van de korfboog en de rechtstanden, alsook de vorm van de basissen. Het geheel sluit nog duidelijk aan bij de gotische stijl. De korfboogpoort van de buitenwal wordt geflankeerd door een hoge baksteenmuur (24/24,5 x 11/11,5 x 4/4,5 cm) die door steunberen in acht vakken geritmeerd wordt. In elk vak is een wigvormig schietgat met uitholling op halve hoogte. Onder- en bovendorpel zijn van zandsteen, de flanken waren oorspronkelijk bepleisterd. Aan de W-zijde, aan de burchtgracht, deed de lage muur enkel als borstwering dienst. Vanaf 1746 waren de postamenten ervan bezet met

hardstenen vazen. Deze werden bij de heropbouw in modern baksteenverband niet meer aangebracht.

In elke hoek van het dwarsliggende, rechthoekige ereplein staat een vierkant paviljoen. Hun uitzicht is bijna identiek. Volgens P. Blommaert was het noord-oostelijk paviljoen de woning van de portier, het noordwestelijke van de koetsier, het zuidoostelijke van de kapelaan en het zuidwestelijke van de hovenier. In feite behoorden de twee noordelijke paviljoenen veeleer tot het neerhof en waren zij geen eigenlijke woningen maar respectievelijk een stal (NW), en een schuur (NO). Zij werden na 1953 gewijzigd. Het noordwestelijk paviljoen heeft als indeling slechts vier hardstenen pijlers die bepleisterde graatgewelven dragen. Noord-en oostwaarts werd een aanbouw toegevoegd. Het noordoostelijk paviljoen telde in 1914-18 slechts één kleine kamer; het grootste deel van het interieur had een L-vorm en diende als schuur. Beide paviljoenen werden na 1953 ingrijpend gewijzigd.

Tussenin stond achteraan, tegen de noordelijke buitenwal, een grote stal- en schuurconstructie die na 1953 verdween voor een neorustieke vakwerkbouw in Normandische stijl. Enkel de NO-vleugel is nog een getuige van de oudere gebouwen die hier stonden. Zij werden klaarblijkelijk geritmeerd door pilasters die een bepleisterd hoofdgestel droegen. Heel het erf aan de zijde van het ereplein werd afgesloten door een muur met centrale poort, die deels in zandsteen is uitgewerkt, terwijl andere delen zoals de fries en de kroonlijst in stucco-werk zijn.

De twee zuidelijke paviljoenen hebben een meer complexe structuur die men niet uit de zeer symmetrische gevelindeling kan aflezen. Hierdoor moesten in het zuidoostelijke paviljoen zelfs de twee noordoostelijke hoekvensters gedicht worden.

De indeling van het interieur bestaat in essentie uit twee belendende kamers, met rug aan rug gebouwde schoorsteenhaarden, waarvan de gemeenschappelijke pijp in de nok van het tentdak ge-

plaatst zijn. Verder zijn er nog twee of drie kleinere kamers. Alle ruimten geven een luchtige indruk en werden sober uitgewerkt. De gevels daarentegen kregen een rijkere aankleding. Soms werden de stenen kruisvensters naar beneden verlaagd. De latere 18e-eeuwse ramen hebben soms nog een zeer mooie volutenmotief op de middensteun bewaard. Banden, hoekblokken, omranding van de siersteiger-gaten en onderdelen van het bekro-nende bolkozijn boven het hoofdportaal, waren van stucco. De andere onderde-len zijn van zandsteen. De redenen van dit verschil zijn onbekend ; mogelijk kwam men gepaste zandsteen te kort. De tuinmuur en de poort van het Z-erf beantwoorden volledig aan deze van de N-zijde, maar nu werd op alle zijden van de pijlers werd zandsteen gebruikt.

6. KASTEELDREEF

De as tussen kasteel en parochiekerk wordt, wellicht pas vanaf de 18de eeuw geaccentueerd door de kasteeldreef. Voordien was dit terrein waarschijnlijk een bos. De Ferrariskaart uit \pm 1770 geeft duidelijk drie dreven weer, waar-van enkel de meest noordelijke de as kasteel-kerk vormt. Ten zuiden loopt een vierde, afzonderlijke weg die nu nog steeds als straat bestaat.

Op zijn weliswaar eenvoudige tekening toont P. Blommaert in 1838 duidelijk twee dubbele bomenrijen en een vijfde rij ten zuiden. Deze rijen zijn ook op oude foto's te zien. Heel het terrein is nog steeds privébezit maar heeft een openbaar karakter en werd door de ge-meente Laarne in 1980 heraangelegd.

Zuidoostpaviljoen en portaal

EVOLUTIESCHETS VAN HET KASTEEL

Het weinige dat men over Laarne weet, wijst eerder op een eenvoudige, laat-tijdige evolutie die echter zeer snel is verlopen. Volgens archeologische bevindingen zou het site lang landbouwgrond geweest zijn. Sporen van een mote of van een houten versterking werden niet aangetroffen. Ook de context van de latere sporen van landbouwactiviteiten en van een houten woning blijven onbekend. Dat het site toen reeds ten westen aan een gracht paalde, is zeker. Mogelijk was het geheel omgord en bestonden er defensie-elementen. De overgang die de archeologie omstreeks 1300 vaststelt naar de oprichting van een stenen blok, gebeurde blijkbaar plots. Welke functies dit blok inhield en welke andere gebouwen er bij aanleunden zijn jammer genoeg onduidelijk. Het prestigekarakter ervan is daarentegen zeker aanwezig. Mogelijks bestond er een representatieve "donjon" zonder permanente woonfunctie of zelfs zonder enige woonfunctie. De zaal met twee haarden op de verdieping kan het resultaat zijn van een verbouwing waarmee ook de hoektoren in verband staat. Deze werken kunnen misschien wel een aanzet betekenen hebben tot de uitbouw van een residentieel verblijf met geaccentueerd representatief uitzicht.

De voor die tijd verouderde bouwwijze werd snel vervangen door een nieuwer burchtype, dat op het ogenblik van zijn oprichting te Laarne echter zelf al fel verouderd bleek ten opzichte van de grote tendenzen inzake militaire architectuur in het 14de-eeuwse Europa. Het nieuwe burchtype kende eindeloos veel variaties. Gemeenschappelijk was de beredeneerde, planmatige aanleg, waarbij residentieële functie, representa-

tief voorkomen en defensieve structuur verenigd waren. Te Laarne paste men een vrij regelmatig grondplan toe, waarbij toch rekening gehouden werd met de oude constructie, die men wijzigde in een poortgebouw. Op het terrein legde men een zo regelmatig mogelijke gordel aan van ronde torens en verbindende weermuren. Rechtover het poortgebouw werden de donjon en de daaraan sluitende residentie opgericht. Het circulatiesysteem gaf toegang tot heel de omheining, wellicht zonder de residentieële zone van de heer te moeten betreden. Heel de burch had blijkbaar veel meer een defensief en ostentatief karakter dan een sterk militair doorgevoerde structuur. De weermuren bleven zeer eenvoudig, er waren nergens werpgaten of uitgewerkte schietsystemen. De oorspronkelijke schietgaten waren blijkbaar nog steeds op bogen voorzien, hoewel kruisbogen en zelfs artillerie reeds in gebruik waren. Normaal dienden deze schietgaten in de torens de weermuren te dekken. Zij werden hier weinig doordacht aangelegd. Mogelijk was deze functie aan de torenbekroningen toebedacht.

De doorgangen in de torens daarentegen hadden wel een complex karakter. De machtige donjon moest zijn imponerende verschijning duidelijk halen uit zijn massief voorkomen. Zijn eigenlijke functie was vermoedelijk veeleer een wacht- en uitkijkpost, zonder residentieel karakter. Omstandige verbouwingen zijn er tot nader bewijs niet te bespeuren. Wel is de hoogte van de kapelruimte verrassend hoog. De aanwezigheid van een Lam Godsmotief in het gewelf van de eerste verdieping in de oostoren kan op een verplaatsing van de kapelfunctie

naar de donjon wijzen. Die verandering moet echter vrij snel gebeurd zijn na de bouw van het kasteel.

Over de inrichting van de grote residentiële NO-vleugel bestaan er geen gegevens. Vooral de verdieping, de trap-aanleg en de vensterdoorbrekingen blijven in belangrijke mate onbekend. Onbekend is ook de ligging van de oorspronkelijke keuken die men logischerwijze in de nabijheid van de grote vleugel zou verwachten. Het werkelijke karakter van de N-vestibule blijft duister. De bouw van de NW-vleugel luidde de afbraak in van het weerstelsel van de ringmuren. Een tweede stap daarin was de aanleg in de 17de eeuw van de Z-vestibule, waardoor de verbinding tussen O-en Z-toren onderbroken werd. De aanleg van de loggia, de galerijvleugel, het ereplein en de oostdreef bracht een ommekeer teweeg in de oriëntatie en het circulatieschema van het kasteel. Met deze aanleg kreeg het complex een volledig residentieel karakter, waarbij nauwelijks nog een paar elementen naar veiligheidsvoorzieningen wezen. Ook deze ommekeer gebeurde vrij laat in vergelijking met andere kastelen. In die periode werd het echt duidelijk dat de heer het kasteel enkel in de zomer als verblijfplaats gebruikte. De winter bracht hij door in de stad Gent, of naargelang van de omstandigheden in nog tal van andere occasionele verblijfplaatsen die hij in bezit had. Dergelijk gebruik lijkt ook al in de 15de en 16de eeuw bestaan te hebben maar nadere inlichtingen erover ontbreken. Voor de 14de eeuw zijn zij helemaal afwezig zodat onbekend blijft of de burcht al dan niet als permanent verblijf van de heer was opgericht. Anderzijds kan men bezwaarlijk de zeer kostelijke aanleg van een dergelijk complex veronderstellen zonder dat er een zeker intensief gebruiksprogramma voor bestond. Mogelijk had de verandering in gebruik in de 15de eeuw plaats. Hoe dan ook, het burchtkarakter van Laarne vormde mettertijd een beletsel om hier een nieuw kasteel te bouwen volgens de geëvolueerde leefgewoonten van de

17de eeuw en later. De moderniseringspogingen van de diverse eigenaars veranderden er fundamenteel niets aan. Wellicht hadden zij daartoe ook niet zulke grote behoefte vermits zij, naast hun stedelijke residentie, dikwijls ook elders verbleven. Enkel de laatste van Vilsteren verbleef permanent op zijn kasteel.

In 1913 ondernam graaf de Ribaucourt een laatste poging om het middeleeuwse slot volledig om te bouwen naar de toenmalige woonnormen en er een modern landhuis van te maken maar de plannen werden niet voltooid.

De middeleeuwse burcht bleef daarom in wezen bewaard en de diverse wijzigingen, waarvan de 17de-eeuwse de grootste waren, zijn vrij duidelijk te onderscheiden, zodat de ontwikkelingsgeschiedenis nog visueel te volgen is. Van de oudere stadia is het oude poortgebouw een enige getuige.

Binnenplein

TYOLOGIE

De typologische omschrijving van de burcht van Laarne stoot op enkele ernstige moeilijkheden, zoals het ontbreken van talrijke evaluatiegegevens van het kasteel zelf, het ontbreken van een kastelentypologie in de Zuidelijke Nederlanden, en het verschil in visies inzake kastelenontwikkeling in Europa.

Vertrekkend van het concrete geval Laarne, kunnen enkele basiselementen worden benadrukt: de snelle evolutie in de 14de eeuw van een landbouwuitbating, over een solitaire bouwkern (woontoren ?) naar een burcht, de planmatige en concentrische aanleg hiervan, de eenheid van de drie torens, de donjon en de NO-vleugel, de zeer verzorgde uitvoering van de bouwwerken, de comfortabele uitrusting van de torens tegenover de afwezigheid van deze elementen in donjon en hoofdvlleugel, de kapelfunctie vanaf de 14de eeuw in de donjon, het uitgekend circulatiesysteem over de weergangen en doorheen de torens, en de zeer zwakke, bijna symbolisch militaire defensieve uitrusting die een zeer traditionele geest uitstraalt. In Europese context profileert Laarne zich als een laatkomer. Op het ogenblik dat de stenen woning hier ontstaan is, was het type van motekasteel met woontoren (ontstaan 8ste eeuw, bloeiperiode 12de) reeds lang voorbijgestreefd. De 13de eeuw kende de uitbouw van machtige burchten waarin circulatie- en defensie-elementen nauwkeurig bestudeerd waren. Als basistype golden de kastelen van Filips August in Frankrijk die volgens een rechthoekig schema met donjon aangelegd werden, en zich tot talrijke varianten leenden. In dit schema kreeg de donjon een grote maar verscheiden betekenis als residen-

tieplaats en als symbool. De cilindrische torens werden op schietafstand van elkaar geplaatst en van elkaar dekende schietgaten voorzien. In de 14de eeuw verschenen diverse vernieuwingen, zoals vernuftige werpgaten en overkragende elementen. Algemene tendens was de verdedigingsfunctie op uniforme muurtophoogte te brengen zodat de torens wegvielen. De opkomst van vuurwapens bracht aanpassingen aan de schietgaten teweeg en had een verzwarende van de muren tot gevolg, die echter niet tegen de steeds maar evoluerende artillerie kon opwegen. Deze reden alsook diverse politiek-maatschappelijke omstandigheden maakten definitief een einde aan de burchten. Ze hadden al lang hun militaire hoofdrol verloren en werden steeds meer als residentiële landhuizen ingericht. De nadruk kwam te liggen op een functie als luxueuze zomerse residentie van de adel die veelal over meer dan één verblijf beschikte en zeker steeds een winterhuis in de stad had. Wel behielden de landhuizen, wegens hun afgezonderde ligging, nog zeer lang enkele summere verdedigingsmiddelen.

De opkomst van Laarne op het einde van de 13de en in de 14de eeuw is in de toenmalige tijdscontext dan ook als een late verschijning te beschouwen. Het is dan ook niet te verwonderen dat de wijzigingen snel volgden. Helemaal archaisch immers was de oprichting van een compacte residentiekern met klassieke tweedelige opsplitsing, een late reminiscentie aan het woontorenschema. Vrij snel ging men over naar een volledige burcht, die echter, wellicht nog tijdens de oprichting ervan, als voorbijgestreefd gold. Zo is het belang dat ge-

hecht werd aan de traditionele defensieve aspecten heel zichtbaar in het circulatieplan. Vandaar de moeilijke doorgangen tussen de weermuren en de torens, en de volledige scheiding van de weermuurcirculatie van de representatieve ruimten. Nergens in Laarne komen mezekauwen of uitgewerkte werpsystemen voor. Wel kreeg de verdediging van het poortgebouw duidelijk defensieve aandacht door het aanbrengen van een kantelbrug en schietgaten op de verdieping. De zwakke defensieve uitrusting kan verklaard worden door de uitgestrekte waterpartij rond het gebouw, waarop misschien heel sterk gerekend werd als defensiemiddel. Schietgaten zijn overigens zeldzaam, slechts op welbepaalde essentiële plaatsen aanwezig en niet efficiënt beredeneerd. Zij waren klaarblijkelijk als secundaire hulpweermiddelen opgevat. Water en gesloten muurmassieven moesten in eerste instantie de grote schok opvangen. Mogelijk hadden de torentoppen als schietplatform een zekere belang. Later werden diverse schietgaten lichtjes aangepast voor lichte vuurwapens.

Voor zover de analyse het toeliet, blijken donjon en NO-vleugel samen gebouwd. Zij moeten de belangrijkste ruimten bevat hebben. Deze bestonden normalerwijze uit een officieel gedeelte en een meer privaat gedeelte, met eventuele opsplitsingen in kleinere eenheden door middel van schotten of houten muren. Hoe deze schikking te Laarne was blijft een belangrijk onopgelost probleem. Een derde gedeelte, de kapel, kreeg door haar plaatsing in de donjon opvallend veel aandacht, wat eveneens vragen oproept. Of de bovenzaal van de donjon enige representatieve waarde had is onbekend. De oorspronkelijke schaarse belichting en de vermoedelijk latere schoorsteen sluiten dergelijke functies eerder uit. Zo kan enkel de NO-vleugel residentiële en representatieve functies voor de heer gehad hebben. Zeer verassend is hier de totale afwezigheid van enig comfort.

Dat laatste is daarentegen in overmate aanwezig in drie ronde torens, waar elk niveau een haard en een latrine heeft, waar sporen van lavabo's niet ontbreken. Dergelijke inrichting lijkt moeilijk enkel voor de wachtposten bedoeld geweest. Daartegenover staat de geringe bruikbare oppervlakte van de torens, die slechts kamers konden bevatten. Bijkomend bezwaar is het circulatieschema dat een obligate doorgang doorheen de kamers op de eerste verdieping inhoudt. Aan welke familiale of organisatorische structuur deze aanleg beantwoordde is onbekend.

De verschillende latere verbouwingen beoogden alle wellicht een functionele verscheidenheid in specifieke ruimten. Zij zijn zowat de onrechtstreekse aanduiding van het bestaan van een oudere concentratie. Met deze tendens ging, na de middeleeuwen ook een drang gepaard naar zuivere praal.

De bouw van de galerij, de Z-vleugel, de loggia en het ereplein, zijn in in deze context te situeren.

NOTA OVER HET MEUBILAIR

Bij de overdracht van het kasteel in 1953 was het nog aanwezige meubilair niet inbegrepen. Hieronder bevonden zich ondermeer het lederen behang, de schilderijen en de liturgische inrichting van de kapel, zoals bijvoorbeeld het altaarschilderij dat een *Ten hemelopneming van Maria* voorstelde. Voor de verwerving van nieuw meubilair gold het volgende: alle historisch gegroeide onderdelen van het kasteel dienden gerespecteerd; als algemeen decor opteerde men voor de late 17de eeuw, de grote verbouwingsperiode dus, met inbreng van enkele oudere stukken; alleen au-

thentieke voorwerpen werden verworven. Voor kamers die in de 18de eeuw hun huidige voorkomen gekregen hadden werden passende stukken gekozen. Op die wijze wenste men een zo echt mogelijk sfeerbeeld te scheppen van een bewoond kasteel dat historisch gegroeid is. Op zijn beurt weerspiegelt de collectie uiteraard ook de smaak en de inzichten van de opeenvolgende initiatiefnemers. Onder hen is vooral de toenmalige voorzitter van de Koninklijke Vereniging van Historische Woonsteden, ridder J. de Ghellinck d'Elsegem te vermelden, die een krachtige bemeubelingspolitiek

De zilverzaal

voerde. De 18de-eeuwse inbreng gebeurde vooral door de zorgen van de huidige kasteelvoogd, jonkheer P. de Pessemier 's Gravendries.

Tot nu toe bleef wetenschappelijk onderzoek van al deze stukken achterwege, zodat een omschrijving ervan in deze publikatie niets méér zou kunnen bevatten dan wat reeds in de beschikbare gidsen staat.

Aandacht dient ondermeer gewezen op heel wat kwaliteitsstukken zoals vier Brusselse jachttapijten van de familie Vidoni della Torre della Vigna die een deel vormen van een reeks van tien, waarvan de rest in het palazzo Venezia te Rome hangt. Zeer mooie stukken zijn ook twee exemplaren van de beroemde reeks van de jachten van Maximiliaan rond Brussel. Op de verdieping is nog een groot 16de-eeuws tapijt met de zeldzame afbeelding van een huiselijke scène, wellicht uit een reeks moraliserende onderwerpen.

Zowat overal zijn in het kasteel kasten aanwezig van diverse periodes en streken uit Europa, waaronder verscheidene opmerkelijke Nederlandse, Duitse, en Italiaanse stukken uit de 17de eeuw. Te noteren zijn vooral de zware renaissancekasten in de Z-vestibule, de tweede zaal van de NO-vleugel, en een rijk gesculpteerde kast met talrijke figuren op de verdieping. Verder zijn er kleinere kasten, tafels, zetels en stoelen van zeer diverse oorsprong uit de 16de en de 17de eeuw.

Veel schilderijen telt het kasteel niet. De twee staatsieportretten van keizer Karel VI en zijn vrouw Elisabeth-Christina van Wolfenbüttel in de Z-vestibule zijn veel-er documentair, het landschapsgezicht van David Vinckebooms in de eetzaal is van goede kwaliteit zonder uitzonderlijk te zijn ; zo ook een bisschop uit Namen en een zogenaamd portret van Willem van Nassau. In de N-vestibule op de verdieping zijn twee mooie barokschilderijen, met ondermeer een *Ten hemelopneming van Maria*. Onder de gebeeldhouwde portretten uit de 17de eeuw zijn het beeld van Lodewijk XIV en de buste

van een niet geïdentificeerd personage (mogelijk admiraal R. Duguay-Trouin, 1673-1736) vermeldenswaard.

Een ander aspect belicht *de Zilververzameling Claude en Juliette d'Allemagne*.

Zij werd beetje bij beetje moeizaam opgebouwd door een privé-verzamelaar uit Brugge, Claude d'Allemagne (1917-1986) die ook lange tijd conservator was van het slot van Laarne. Ofschoon men

soms vrij vlug termen aanhaalt als groots, uniek of wereldberoemd, blijken deze terecht op deze collectie toepasselijk. Een tweede, even belangrijke reeks bevindt zich in het kasteel van Seneffe.

De collectie van Laarne bevat 18de-eeuws burgerlijk zilver uit heel Europa en religieuze stukken waaronder een aantal met het wapenschild van Lodewijk XIV uit Versailles afkomstig zijn. Zij betreffen vooral tafelgerei en omvatten ondermeer kandelaars, koffie-, thee- en cacaokannen, kommen of vaten voor mosterd, olie, azijn, zout en suiker.

Ook hiervan ontbreekt tot nu toe een wetenschappelijke studie.

Het wapenschild van de huidige slotvoogd, jonkheer P. de Pessemier 's Gravendries.

WERKEN OVER LAARNE

- J. ARTIGES, *Le manoir de Laerne, petite étude historique et descriptive illustrée*, Aarschoot, 1909.
- E. BALTHAU, *Laerne*, (Archeologisch inventaris Vlaanderen, III. Dissertationes ad archaeologiam Flandriae pertinentes), Gent, 1984.
- IDEM, *Het kasteel van Laerne, voorlopig verslag van de opgravingen*, in *Castellum*, 3, 1986, nr. 4, 4-5.
- E. BALTHAU, M. MEYS en E.L. SCHEPENS, *Enige gegevens betreffende de ontginning van natuurstenen te Laerne*, in *Castellum*, 3, 1986, nr. 4, 12-33.
- E. BALTHAU, L. HANSELAER en F. VERHAEGHE, *Opgravingen in het kasteel van Laerne (O.-VI.)*, in *Archeologie*, 1986, 1.24-25, 1986, 2, 116.
- IDEM, *Archeologisch onderzoek van het kasteel van Laerne (O.-VI.)*, in *Archeologia mediaevalis*, 10, 1987, 15-16.
- IDEM, *Het kasteel van Laerne (O.-VI.)*, in *Archeologie*, 1987, 1, 39, 1987, 2, 160.
- IDEM, *Laerne, archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in het kasteel*, in *Castellum*, 5, 1988, nr. 1, 5-9.
- IDEM, *Laerne, archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in het kasteel*, in *Spuren, spijlen, sparen, Oost-Vlaanderen archeologisch doorgelicht, tentoonstellingscatalogus Het Toreken*, Gent, 1988, 119-120.
- IDEM, *Nota betreffende een vermeende 12de eeuwse vermelding van Laerne in het archief van de voormalige Sint-Baafsabdij in Gent*, in *Castellum*, 5, 1988, nr. 1, 20-22.
- E. BALTHAU en F. VERHAEGHE, *De opgravingen op de binnenkoer van het kasteel van Laerne in 1988*, in *Castellum*, 6, 1989, nr. 1, 23-27.
- IDEM, *Opgravingen in het kasteel van Laerne (O.-VI.)*, in *Archeologia mediaevalis*, 12, 1989, 26-27.
- E. BALTHAU, *Imma de Laren cum filia sua Didiurata, de eerste vermelding van Laerne van 1040*, in *Castellum*, 8, 1991, nr. 1, 5-18.
- E. BALTHAU e.a., *De bouwgeschiedenis van de Sint-Machariuskerk van Laerne*, Laerne 1992.
- P. BLOMMAERT, *Le château de Laerne*, in *Messenger des sciences et des arts de la Belgique*, 6, 1838, 369-380 (= *Notice sur le château de Laerne*).
- M. BUYLE, *Van Irvole putti en gotische apostelen, conserveringswerken in het kasteel van Laerne*, in *Monumenten en Landschappen*, 7, 1988, nr. 4, 24-29.
- IDEM, *De conservering van de muurschilderingen in het kasteel van Laerne*, in *Castellum*, 6, 1989, nr. 1, 16-19.
- M. BUYLE en A. BERGMANS, *Middeleeuwse muurschilderingen in Vlaanderen (M+L cahier 2)*, Brussel, 1994.
- T. COOMANS, *Les plans de monuments belges rassemblés par le service du répertoire des biens culturels (1952-1960) et conservés aux musées royaux d'art et d'histoire à Bruxelles (Archives générales du royaume, Fonds conservés hors des archives de l'état, 2)*, Brussel, 1992 : nr. 61.
- J. CRICK, *Ik was een kasteelheer te Laerne*, in *De auto-toerist*, 11, 1958, nr. 11, 790-797.
- L. DE BUSSCHER, *Le château de Laerne*, in *Oudheidskundige kring der stad en des voormalige lands van Dendermonde*, tweede reeks, deel VII, 1898-1900, 278-283.
- P. DE PESSEMIER, *Naar de restauratie van het slot*, in *Castellum*, 4, 1987, nr. 1, 3.
- F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Laerne*, (*Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen, 4e reeks, arrondissement Dendermonde, 1e deel*), Gent, 1889.
- P. DEVOS, *Studies over het kasteel van Laerne*, Gent, 1994, onuitgegeven.
- J. DE WILDE, *De verwoesting van het kasteel en het neerhof te Laerne in 1579*, in *Castellum*, 12, 1995, nr. 1, 14-25.
- F. DOPERE en W. UBREGTS, *De dojon in Vlaanderen, architectuur en wooncultuur*, (*Acta archaeologica Iovaniensia, monographiae 3*), Brussel, 1991.
- M. GOOSSENS, *De middeleeuwse muurschilderkunst. Laerne, kapel en sacristie van het kasteel in Gent, duizend jaar künst en cultuur*, Gent, 1975, 59-62.
- M. GYSELING, *Etymologie van Laerne*, in *Castellum*, 5, 1988, nr. 4, 5-6.
- L. HANSELAER, *Bijdrage tot de bouwgeschiedenis van het voormalig poortgebouw van het kasteel van Laerne*, eindwerk Sint-Lucas, onuitgegeven, Gent, 1987.
- A. HEINS, *Vieux coins en Flandres, 2me série*, Gent, 1903-1904, nrs 44,49,55,59, 63, 69, 76, 114, 115.
- IDEM, *Le manoir féodal de Laerne près (sic) Gand*, *monographie artistique et pittoresque plans, vues et textes explicatifs*, Gent, 1905.
- IDEM, *Gand et le pays environnant, recueil des (sic) vues pittoresques et de documents graphiques inédits*, Gent, 1906.
- R. RAMAN, *Het slot van Laerne, van spookkasteel tot zilverkasteel*, (VTB-reeks 115), Antwerpen, 1969.
- A. SANDERUS, *Flandria illustrata sive provinciae ac comitatus huius descriptio*, 2 delen, Amsterdam, 1641.
- E.L. SCHEPENS, *Enige genealogische gegevens over de heren van Laerne : de familie van Vilsteren*, in *Castellum*, 3, 1986, nr. 4, 7-12.
- IDEM, *Het kasteel van Laerne en de wereldtentoonstelling te Gent in 1913*, in *Castellum*, 5, 1988, nr. 5, 5-13.
- IDEM, *De grafkelder van de familie van Vilsteren in het hoogkooor van de Sint-Machariuskerk te Laerne*, in *Castellum*, 6, 1989, nr. 1, 7-12.
- E.L. SCHEPENS, e.a., *Laerne herzien*, Laerne (1991).
- Souvenirs de la réunion de la gilde à Gand*, in *Bulletin de la gilde de Saint-Thomas et de Saint-Luc*, 1875, 107.
- J.L. VAN BELLE, *Dictionnaire des signes lapidaires, Belgique et Nord de la France*, s.l., 1984.
- A. VAN DER MENSBRUGGHE, *Laerne, B: het kasteel-le château*, (*oudheidskundige inventaris van Oost-Vlaanderen inventaire archéologique de la Flandre Orientale, V*), 1911, 5-23.
- R. VAN ELSLANDE, *Kunstschaten te Laerne, gotische muurschilderingen in de kapel*, in *Castellum*, 1, 1984, nr. 3, 3-6.
- H. VAN LIEFFERINGE, *Laerne*, in L.F. GENICOT (o.l.v.), *Het groot kastelenboek van België, deel 2, Burchten en hoeve-kastelen*, Brussel, 1976, 162-164.
- C. VLAMINCK, *Het oude slot te Laerne, het geheimzinnig kasteel*, s.l., s.d. (1926?)
- H. VOEGTS, *Flandrische Edelsitze*, in *Zeitschrift für Bauwesen*, 19, 1919, kol. 1-26 en 193-212.

WERKEN OVER KASTELEN

- U. ALBRECHT, *Von der Burg zum Schloss*, Worms, 1986.
- W. ANDERSON, *Castles of Europe, from Charlemagne to the Renaissance*, London, (1970 en 1980).
- A. ANTONOW, *Planung und Bau von Burgen im süddeutschen Raum*, Frankfurt, (1983)
- J.P. BABELON (o.l.v.), *Le château en France*, (Paris, 1986).
- G. BANDMANN, *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger*, Berlin, 1981.
- T. BILLER, *Die Adelsburg in Deutschland, Entstehung, Form und Bedeutung*, (München, 1993).
- G. BINDUNG, *Baubetrieb im Mittelalter*, Darmstadt, (1993)
- W. BLEYL, *Der Donjon*, Aachen, 1977.
- M. BRAND HONNEUR, *Les mottes médiévales en Ile-et-Vilaine*, s.l., (1990)
- M. BRAUNE, *Türme und Turmhäuser, Untersuchungen zu den Anfänge des monumentalen Wohn- und Wehrhaus in Toscana (1000 bis 1350)*, Köln, 1983
- M. BUR, *La maison forte au moyen-âge*, Paris, 1986.
- A. CHATELAIN, *Donjons romans de l'Ouest*, Paris, 1973.
- IDEM, *Evolution architecturale et essai d'une typologie (Châteaux et guerriers de la France au moyen âge,2)*, Strasbourg, 1981
- IDEM, *Châteaux-forts, images de pierre des guerres médiévales (Patrimoine vivant-Notre histoire)*, (Paris, 1991)
- A. CLAASSEN, *Van motoren tot kasteel, (Middelleeuwse burchtencolloquium te Tongeren)*, Tongeren, 1972
- J. DE MEULEMEESTER, *Aardige/aarden monumenten*, in *Monumenten en Landschappen*, 4, 1985, nr. 3, 24-31.
- J. FINO, *Fortresses de la France médiévale, construction, attaque, défense*, Paris, 1977.
- G. FOURNIER, *Le château dans la France médiévale*, Paris, 1978
- J. GARDELLES, *Le palais dans l'Europe occidentale chrétienne du Xe au XIIe siècle*, in *Cahiers de civilisation médiévale*, 19, 1976, 115-134.
- IDEM, *Le château, expression du monde féodal*, Strasbourg, 1980
- P. HELIOT, *Sur les résidences princières bâties en France du Xe au XIIe siècle*, in *Le moyen âge*, 61, 1955, 21-61, 291-317
- J. MESOUI, *Châteaux et enceintes de la France médiévale De la défense à la résidence, 1, Les organes de la défense, 1991 ; 2, De la défense à la résidence*, 1993
- W. MEYER, *Die Burg als repräsentatives Statussymbol. Ein Beitrag zum Verständnis des mittelalterlichen Burgenhaus*, in *Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte*, 33, 1976.
- H. PÄTZE (Hrsg.) *Die Burgen im Deutschen Sprachraum, Ihre rechts- und verfassungsrechtliche Bedeutung, (Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Vorträge und Forschungen, 19)*, 2 dln., Sigmaringen, 1976
- J.M. POISSON (o.l.v.), *Le château médiéval, forteresse habitée, archéologie et histoire, perspectives de la recherche en Rhône-Alpes, (Documents d'archéologie française, 32)*, Paris, 1992
- U. SCHÜTTE, *Das Schloss als Wehranlage, Befestigte Schlossbauten der frühen Neuzeit in alten Reich*, Darmstadt, (1994)
- K. WACH, *Flandrische und Brabantische Wasserschlösser*, in P. CLEMEN (Hrsg.), *Belgische Kunstdenkmäler, 2 dln.*, München, 1923, dl. 2, 63-90

MET DANK AAN

Jonkheer en mevrouw P. de PESSEMIER 'S GRAVENDRIES,

de heren E. BALTHAU, L. BAUTERS,
L. HANSELAER, J. DE WILDE en E.L. SCHEPENS,
alsook aan het personeel van het kasteel van Laarne.

HERKOMST VAN DE ILLUSTRATIES

Alle foto's werden opgenomen door Ansfried DE VYLDER,
met uitzondering van de volgende:

kasteel van Laarne: 15, 41.

ACL: 10, 12, 13, 17, 37.

P. Devos: kaft (voor- en achter), 2, 19, 27, 31 boven, 32 boven, 36, 47, 49, 55.

© Provinciebestuur Oost-Vlaanderen
Afdeling 92 - Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium

Algemene leiding en supervisie: Andrea DE KEGEL

Fotografie: Ansfried DE VYLDER
Dactylografie: Hilde DE MULDER
Taaladvies: Patrick MONSIEUR
Grafische vormgeving: Mark VERSTOCKT en Dirk JACOBS
Fotogravure: D.B.L., Sint-Denijs-Westrem
Druk: Drukkerij L. VANMELLE N.V., Mariakerke
Wettelijk Depot: D.1995/1933/4-
ISBN: 90-74311-15-6

PROVINCIE OOST-VLAANDEREN